

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Миколаївський національний аграрний університет

Кафедра методики професійного навчання

ПСИХОЛОГІЯ

Методичні рекомендації

вивчення дисципліни та виконання самостійних і практичних робіт
для здобувачів другого(магістерського) рівня вищої освіти
зі спеціальності 212 «Ветеринарна гігієна, санітарія і експертиза»
денної форми навчання

Миколаїв

2024

УДК 159.9

П86

Друкується за рішенням науково-методичної комісії інженерно-енергетичного факультету Миколаївського національного аграрного університету від 26 березня 2023 р., протокол № 6.

Укладачі:

К. М. Горбунова – канд.пед. наук, доцент кафедри методики професійного навчання,
Миколаївський національний аграрний університет;

Л. В. Гула – старший викладач кафедри методики професійного навчання,
Миколаївський національний аграрний університет.

Рецензенти:

А.Б. Веліховська - канд.пед. наук, доцент кафедри методики професійного навчання,
Миколаївський національний аграрний університет

Г. В. Мухіна - канд. пед. наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Донецький юридичний інститут МВС України.

© Миколаївський національний аграрний
університет, 2024

ЗМІСТ

	Стор.
ПЕРЕДМОВА	4
1. Місце дисципліни у структурі навчальних дисциплін	6
2. Структура і обсяг курсу	7
3. Загальний розподіл годин і кредитів	7
4. Методичні рекомендації до виконання практичних та самостійних робіт	8
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	78

ПЕРЕДМОВА

Сучасна освітянська концепція підготовки фахівців у галузі освіти ставить високі вимоги до особистості менеджера освітньої організації, зокрема, до його загальноосвітньої підготовки в плані успішної його діяльності в різних сферах життєдіяльності. Вивчення дисципліни «Психологія» виступає однією з ключових при підготовці майбутніх фахівців і має на меті опанування студентами психологічних знань, умінь та навичок для подальшої професійної діяльності.

Вміння працювати з людьми – важлива якість, котра потрібна як молодому спеціалісту, так і керівнику виробничого колективу. Потреба в науково-психологічному обґрунтуванні діяльності людини особливо відчувається сьогодні. Психологія поступово перетворюється із вузько академічного знання на життєво важливу та потрібну науково-практичну дисципліну. В системі професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах вищого навчального закладу значне місце посідає психологічна освіта, ефективність якої великою мірою забезпечується рівнем лекцій, індивідуальних і практичних занять, що пропонується здобувачам вищої освіти.

Метою вивчення дисципліни є формування у студентів професійно-психологічних знань і вмінь, поведінки особистості в різноманітних виробничих ситуаціях, здатності аналізувати, об'єктивно оцінювати соціально-психологічні явища та процеси. Під час вивчення даного курсу конче необхідно допомогти студентам зрозуміти актуальність психологічних знань як для їх особистісного розвитку, так і для побудови власного життя та професійної кар'єри, формування життєвої компетенції.

Завданнями вивчення дисципліни є: формування знань студентів про психологію як науку; підготовка майбутніх фахівців до застосування практичних навичок психологічного аналізу у власній життєдіяльності та для їх професійного становлення.

В результаті вивчення дисципліни здобувач вищої освіти повинен **знати:**

- природу психіки особистості, її основні процеси та індивідуально-психологічні властивості, методи вивчення цих властивостей ;
- взаємовідносини особистості та колективу, психологію спілкування у колективі;
- психологічні особливості конфліктних та екстремальних ситуацій у трудових колективах.

Уміти:

- застосовувати психологічні знання у розв'язанні проблем виробництва, соціально-професійного самовизначення ;
- оцінювати особистісні якості людей, усвідомлювати закономірності між особистісних стосунків у колективі;
- користуватися механізмами психологічного захисту у виробничих та конфліктних ситуаціях

У лекційному курсі, на практичних заняттях необхідно навчальний матеріал пов'язувати зі специфікою роботи майбутнього спеціаліста сільськогосподарського виробництва.

Об'єкт вивчення дисципліни – психологічні знання на сучасному етапі розвитку суспільства.

Предмет – психологічні знання у власній життєдіяльності та у процесі становлення майбутніх фахівців.

Мета самостійної роботи студентів — сприяння засвоєнню в повному обсязі навчальної програми дисципліни "Психологія" та формування самостійності як важливої освітньої та професійної якості, сутність якої полягає у систематизації, плануванні та контролі власної діяльності.

Завдання самостійної роботи студентів - засвоєння певних знань, умінь, навичок, закріплення та систематизація здобутих знань, їх застосування при виконанні практичних завдань та творчих робіт, а також виявлення прогалин у системі знань із предмету "Психологія".

Зміст самостійної роботи студента з дисципліни "Психологія" визначається навчальною програмою дисципліни, методичними матеріалами, завданнями викладача.

Самостійна робота студента забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення навчальної дисципліни "Психологія" підручниками, навчальними та методичними посібниками, методичними матеріалами для самостійної роботи студентів, конспектом лекцій, періодичними виданнями тощо.

Самостійна робота студентів з навчальної дисципліни "Психологія" організовується з дотриманням низки вимог:

- надання детальних методичних рекомендацій щодо виконання роботи;
- забезпечення можливості творчого підходу у виконанні роботи, не обмежуючи освітній процес виконанням стандартних завдань;
- підтримка у процесі виконання самостійної роботи постійного взаємозв'язку між викладачем та студентами.

Студенти, які розпочинають вивчати дисципліну "Психологія", мають інформуватися викладачем щодо організації самостійної роботи, її форм та видів, термінів виконання, форм контролю та звітності, кількості балів за виконання завдань.

Перелік завдань для самостійної роботи, форми її організації та звітності, термін виконання та кількість отриманих балів за виконанні завдання, визначаються викладачем кафедри при розробці робочої навчальної програми дисципліни (розділу "Самостійна робота студентів").

Організація і контроль процесу та змісту самостійної роботи і її результатів здійснюються викладачами кафедри.

Оцінки (бали), одержані студентами за виконання різних видів самостійної роботи, фіксуються викладачами і доводяться до відома.

1. Місце дисципліни у структурі навчальних дисциплін

Дисципліна «Психологія» ґрунтується на таких дисциплінах як філософія, політологія, ділова українська мова.

Вивчення дисципліни «Психологія» пов'язано із вивченням таких дисциплін як «Психологія і педагогіка», «Етика», «Психологія управління», «Психологія трудових відносин у колективі», «Психологія праці», «Філософія», «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі».

2. Структура і обсяг курсу

Згідно з навчальним планом студенти вивчають дисципліну на 1 курсі у IX семестрі.

Розподіл годин

Лекції - 16 год.

Практичні - 30 год.

Самостійні - 74 год.

Всього 120 год.

Залік у IX семестрі

3. Загальний розподіл годин і кредитів

№ п/п	Найменування розподілу	К-ть годин/кредитів		
		Лекції	ЛЗ (ПЗ)	Всього
1	Модуль I	4 (0.1)	4(0.1)	8 (0.2)
2	Модуль II	18 (0.1)	18 (0.16)	36 (0.26)
3	Модуль III	8 (0.2)	8 (0.16)	16(0.36)

Склад, обсяг і терміни змістових модулів

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	денна форма					
	всього	у тому числі				
		лк	пз	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7
Модуль 1. Психологія як наука						
Предмет, завдання та розвиток психології	5	1	2			2

Психіка як предмет психології	5	1	2			2
Разом за модулем 1	10	2	4			4
Модуль 2. Психічні процеси						
Відчуття	8	1	2			5
Сприймання	8	1	2			5
Увага	8	1	2			5
Пам'ять	9	1	2			6
Мислення	8	1	2			5
Мовлення	8	1	2			5
Уява	8	1	2			5
Емоції і почуття	8	1	2			5
Воля	9	1	2			6
Разом за модулем 2	74	9	18			47
Модуль 3. Психологічні властивості особистості						
Особистість , структура особистості	10	2	2			6
Темперамент	9	1	2			6
Характер	9	1	2			6
Здібності	8	1	2			5
Разом за модулем 3	36	5	8			23
Всього годин	120	16	30			74

4.Методичні рекомендації до виконання практичних та самостійних робіт

Модуль 1. ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА

ТЕМА 1.1. ПРЕДМЕТ ,ЗАВДАННЯ ТА РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЇ

Питання та завдання для самоконтролю:

1. В чому полягає суть предмету психології на сучасному її етапі розвитку?
2. Для чого майбутній агроном повинен мати психологічні знання?

3. З якими науками психологія пов'язана прямо, а з якими опосередковано?
4. Назвіть основні галузі психології.
5. Чому змінювався предмет психології на різних етапах її становлення?
6. Вкажіть передумови (історичні, наукові та ін.), які, на Вашу думку, сприяли становлення психології як самостійної науки?
7. Чому на початку ХХ ст. з'явилися різноманітні психологічні школи і напрями?
8. Розкрийте внесок Г. С. Костюка у становлення та розвиток вітчизняної психологічної науки?

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Напишіть, які знання із психології можуть бути потрібні у вашій майбутній професії.
2. Зробити порівняльний аналіз розуміння предмету психологічної науки на різних етапах історичного розвитку.

Етап	Питання, що цікавили психологічну науку

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. Поясніть, у чому причина історичного поступу психології та чому так пізно психологія виокремилася у самостійну науку?

Завдання 2. Чи погоджуєтесь Ви з наведеним нижче твердженням? Чому?

«Було б неправильно сказати, що психологія вивчає мислення, відчуття, уяву, волю і т. д., неправильно перш за все тому, що психологія вивчає зовсім не всі сторони (аспекти) мислення, відчуття, волі та інших психічних функцій»(П. Я. Гальперін)

Завдання 3. Прокоментуйте наступну думку. Наведіть принаймні п'ять доводів «за» і «проти».

Психологія – це не наука, а як там не є справжня життєва практика! Подивіться на таксистів, офіціантів, ворожок, убогих – чим не психологи! Увійти в довір'я, вчасно зорієнтуватися на ваші слова і стани, примусити розговоритися, повірити,

довіритися, вгадати ваш настрій, соціальний статус, особливості характеру, а потім скористатися всім цим – та тут і «справжнім психологам» треба повчитися!

Завдання 4. У наведених нижче положеннях заповніть пропущені слова.

А. Одне з перших пояснень функціонування розуму зводилося до ідеї про якусь....., яка знаходилася в тілі.

Б. У XVIII ст. вивчення душі замінюється вивченням ..... і її функцій.

В. Перша психологічна лабораторія була заснована ..... в .... році.

Г. Біхевіористи розглядають психологію як науку про .....

Д. На зміну методу інтроспекції в середині XX століття в психологію прийшов метод вивчення зовнішньої діяльності, спілкування і процесу .....

Завдання 5. Виберіть правильний варіант відповіді.

А. Аристотель: а) робить акцент на знання і мудрість; б) вважає душу сутністю тіла, що наділяє життям; в) ставить за мету пізнання пануючого у Всесвіті порядку; г) всі відповіді правильні; д) всі відповіді неправильні.

Б. Платон: а) був стихійним матеріалістом; б) вважав, що дух (душа) мешкає в тілі людини і спрямовує її упродовж усього життя, а після смерті покидає його, відправляючись у світ ідей; в) розглядав душу як самостійну субстанцію; г) вважав тіло «могилою душі»; д) вважав душу божественним, піднесеним, незримим, вічним початком; е) вважав, що душа, розміщуючись у різних відділах тіла, складається з частин – розуму, мужності, жадання і т.д.; ж) всі відповіді правильні; з) всі відповіді неправильні.

В. Філософи середньовіччя: а) повністю відкидали ідеї Аристотеля про душу; б) спиралися на вчення богословів; в) захищали догмати християнської релігії; г) були вульгарними матеріалістами; д) розвивали вчення Платона; е) всі відповіді правильні; ж) всі відповіді неправильні.

Г. Декартова концепція людини: а) дуалістична; б) механістична; в) відкидає ідею душі як сутність людини; г) спирається на ідею рефлекторного характеру психіки; д) спирається на розум, освячений вірою; е) матеріалістична; ж) всі відповіді правильні; з) всі відповіді неправильні.

Д. Біхевіоризм: а) спирався на схему «S-R»; б) перетворив психологію на «психологію без психіки»; в) увів поняття «научіння»; г) заклав ідеї програмування навчання; д) увів ідеї установки; е) всі відповіді правильні; ж) всі відповіді неправильні.

Е. Класичний психоаналіз: а) спирався на практику лікування істеричних неврозів; б) зробив предметом несвідомі потяги людини; в) визначив лібідо як енергію, відповідну потребі в самореалізації особи; г) ввів у психологію метод «вільних асоціацій»; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

Є. Гештальтпсихологія: а) зробили предметом образи сприйняття; б) визначили гештальт як форму, структуру, цілісну конфігурацію; в) трактували інтелект як поведінку; г) ввели у психологію ідею інсайту; д) визначили гештальти як елементи свідомості; е) всі відповіді правильні; ж) всі відповіді неправильні.

Ж. Гуманістична школа психології: а) орієнтована на розквіт усіх потенційних можливостей людини; б) зробила метою виховання особистісне зростання; в) відводить головну роль індивідуальному досвіду; г) є гілкою екзистенціалізму; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

ТЕМА 1.2. ПСИХІКА ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЇ

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Яка роль психіки у житті живих організмів?
2. Які основні етапи розвитку основних форм відображення (психіки) у філогенезі?
3. За О. Леонтьєвим можна виокремити кілька стадій у розвитку психіки тварин. Назвіть їх.
4. Які зі стадій розвитку психіки тварин простежуються в онтогенетичному розвитку людини?
5. Чи є відмінності у психіці людини і тварин? Чому?
6. Яка роль свідомості у розвитку людини? Чому свідомість притаманна лише людині, але не проявляється навіть у вищих тварин?
7. Хто вперше почав вивчати неусвідомлювані психічні процеси у психології?
8. Який взаємозв'язок свідомого і несвідомого у психіці людини?

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Перелічіть, які Ви знаєте знакові системи, предмети матеріальної та духовної культури. Розкрийте їх роль у розвитку вищих психічних функцій.
2. Поясніть, в чому полягає суспільно-історичний характер свідомості, спираючись на працю Л. С. Виготського «История развития высших психических функций» (Виготский Л. С. История развития высших психических функций / Л. С. Виготский // Виготский Л. С. Психология. – М. : ЭКСМО, Пресс, 2000. – 1008 с. – (Серия «Мир психологии»). – С. 512-755.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. *Виберіть відповіді, які, на Вашу думку, можуть продовжити положення: «Психіка – це ...»*

- А. ...продукт розвитку живої матерії, який виконує функцію орієнтування у властивостях предметного середовища і управління поведінкою;
- Б. ... властивість мозку;
- В. ... явище свідомості;
- Г. ... апарат управління поведінкою;
- Д. ... внутрішній світ людини, її духовне життя;
- Е. ... душа;
- Є. ... феномени, що супроводжують тілесні процеси;
- Ж. ...єдність свідомих і несвідомих процесів;
- З. ... регулятор у відповідь на подразник діяльності;
- И. ...суб'єктивний образ об'єктивного світу, віддзеркалення дійсності в мозку.

Завдання 2. *Яке із тверджень, наведених нижче, виражає ідеалістичне розуміння психіки, а яке – матеріалістичне? Доведіть свою правоту.*

- А. Психічна діяльність не залежить від зовнішніх причин.
- Б. Психічна діяльність – це властивість мозку.
- В. Психіка – це віддзеркалення об'єктивної дійсності.

Завдання 3. *У наведених нижче положеннях заповніть пропущені місця:*

- А. У людини велика частина видового досвіду зафіксована у вигляді .....

- Б. В істот, що знаходяться на інтелектуальній стадії психічного віддзеркалення, вирішальний вплив на особливості поведінки надає .....
- В. У процесі еволюції психічного віддзеркалення інстинкти все більше замінюються здатністю до .....
- Г. Здібність до формування найпростіших умовних рефлексів з'являється у живих істот, що знаходяться на стадії ..... психіки.
- Д. Людина, що володіє свідомістю, має нагоду одержувати інформацію про навколишній світ; власний внутрішній світ і .....
- Е. Основні функції психіки: регуляція діяльності та .....

Завдання 4. *Вкажіть, які з наведених нижче тверджень правильні, а які – ні.*

- А. Єдність, зв'язок психічних явищ і фактів поведінки властивий тільки людині, що володіє свідомістю.
- Б. Поведінка людини в ситуації визначається об'єктивними характеристиками такої ситуації.
- В. Будь-яка зміна зовнішнього середовища викликає зміну змісту свідомості.
- Г. При вивченні окремої психічної властивості необхідним є її відокремлення від інших, її ізоляція.
- Д. Нерівномірність психічного розвитку означає, що окремі групи психічних властивостей розвиваються незалежно одна від одної.
- Е. Генетично ранні форми психіки повністю зникають на вищих етапах філогенезу.

Завдання 5. *Прокоментуйте наведені нижче висловлювання. З якими з них можна погодитися, а з якими не можна? Відповідь обґрунтуйте.*

- А. При вивченні психічних явищ завжди слід встановлювати матеріальні причини їх виникнення.
- Б. Чужа душа – сутінки.
- Г. Навколо душі немає таємниць, яких не видавала б поведінка.
- Д. Єдине джерело пізнання психічних процесів – це самоспостереження.
- Е. Про свідомість людини судять не по тому, що вона про себе говорить або думає, а по тому, що і як вона робить.

Є. Психічна діяльність завжди отримує своє об'єктивне виявлення в тих або інших діях, рухах, мовних реакціях, у змінах роботи внутрішніх органів тощо.

Завдання 6. *Про яку властивість психічного йдеться?*

В корі мозку нейрохірург бачить не яскраві думки на зразок духовного полум'я, а всього лише сіру речовину. В організмі ми виявляємося лише перед анатомічними структурами і перед фізіологічними процесами. Психічне ж ми ніби втрачаємо при цьому з поля зору, подібно тому як, відволікаючись від значення слова, ми втрачаємо і саме слово, виявляючись перед «голим фізичним звуком» і фізіологічним процесом його вимовляння.

Завдання 7. *Вкажіть, що з наведеного нижче переліку належить до психологічних фактів, що – до психічних явищ, а що не є ані тим, ані іншим? Відповідь обґрунтуйте.*

Мислення, емоційне переживання, пам'ять, поведінка, низька адаптація до темряви, болі у шлунку, безсоння, галюцинація, творчість, любов до читання, дихання, емпатія, зубний біль, здібності, навчання, ідеали, безстрашність, голод, ілюзія, образа, сон, некоммунікабельність, смерть, відчай, рефлексія, працьовитість, бідність, самотність, нетерпіння, моральність, багатодітність, релігійність, щастя, спілкування, войовничість.

Завдання 8. *Що є спільним і відмінним у діяльності описаних нижче механізмів і діяльності людського мозку?*

А. Автоматична друкарська машинка без участі друкарки безпомилково виконує всі операції по передруку тексту. При цьому текст повністю копіюється (зі всіма граматико-стилістичними особливостями).

Б. Електронно-обчислювальна машина в змозі здійснити вельми складну діяльність: виправляти помилки в тексті, перевіряти розрахунки, встановлювати ті або інші прогнози, грати в шахи і т.д.

Завдання 9. *Чому павук, посаджений в банку разом із мухою, будучи навіть голодним не «впізнає» її, тоді як у звичайних умовах спеціально ловить мух у павутину і поїдає їх?*

Завдання 10. *Вкажіть, які з наведених нижче тверджень правильні, а які – ні.*

- А. Згідно з теорією психоаналізу, провідну роль у детермінації людської поведінки відіграє несвідоме.
- Б. У зміст несвідомого входять виключно бажання і афекти, витиснені зі свідомості унаслідок їх культурної неприйнятності.
- Г. Психоаналітична теорія стверджує, що захисні механізми психіки завжди є ефективним засобом адаптації.
- Д. Представники глибинної психології не сходилися в поглядах на те, які природжені інстинкти властиві людині.

Модуль 2. ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ

ТЕМА 2.1. ВІДЧУТТЯ

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Які властивості навколишнього середовища відображають відчуття?
2. Яким чином у нас виникають відчуття?
3. За якими ознаками відбувається класифікація видів відчуттів? Чому існують різні підходи до класифікації?
4. Охарактеризуйте подразники та рецептори для шкірних (смакових, нюхових, слухових, зорових) відчуттів, їх типи.
5. Назвіть якісні та кількісні властивості відчуттів.
6. У яких ситуаціях ми простежується явище сенсорної адаптації?
7. Назвіть приклади взаємодії відчуттів. Як взаємодіють відчуття одного виду і різних?
8. У якому віці починають проявлятися окремі види відчуттів і які їх особливості?

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Опрацюйте методику «Дослідження ролі відчуттів у пізнавальній діяльності людини» і проаналізуйте отримані вами результати.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. *Оберіть з наведених прикладів ті, у яких описуються прояви відчуттів.*

Дайте обґрунтування своєї відповіді.

А. Дівчинка чотирьох років знайшла календар. Показуючи на цифру «3», вона говорить: «Тут написано Зіна». Потім у числах «13» і «23» знову знаходить цифру «3» і повторює: «І тут Зіна. І тут теж».

Б. У дитячому садку дітям показують кілька пробірок однакової форми з розчинами різних кольорів. Потім показують розчин синього кольору і просять знайти такий самий.

В. У дитячому садку проводиться гра «Лото». На картках зображено десять предметів. Діти повинні відшукати у себе на картці показане зображення певного предмета.

Г. У дитячому садку проводиться заняття. Дітям дають десять брязкалець однакового виду з різним звуком. Дитина вислуховує звук одного із брязкалець і повинна знайти такий же за звуком.

Д. Учитель пропонує учням першого класу порівняти дві величини: 5 і 3. Учень відповідає: «5 не дорівнює 3. 5 більше 3 на 2. 3 менше 5 на 2».

Е. Учні зосереджено виконують контрольну роботу. Зненацька за вікном пролунали дуже голосні й різкі сигнали автомобіля. Багато хто перестав писати.

Завдання 2. *Визначте, яка закономірність відчуттів як психічного процесу проявляється у кожному прикладі. Обґрунтуйте свою відповідь.*

А. Неприємний запах, що довго впливає, перестає відчуватися.

Б. Якщо спочатку занурити руку в холодну воду, то потім подразник, нагрітий до 30 градусів, сприймається як теплий, хоча його температура нижча від нормальної шкірної температури руки.

В. Під впливом деяких запахів спостерігається підвищення слухової чутливості.

Г. Орієнтування сліпих у навколишньому середовищі спирається переважно на дотикові, нюхові, рухові й вібраційні відчуття.

Д. Сергій, побувши у приміщенні, незабаром перестав відчувати запах гару, хоча Дмитро, який тільки що увійшов, виразно відчув його.

Е. При обтиранні обличчя холодною водою, гострота зору підвищується.

Є. При посиленні освітлення в залі, звуки, що линуть зі сцени, стали здаватися глядачам голосніше.

Завдання 3. Поясніть, чому людина не відчуває порошинок, які падають їй на обличчя?

Завдання 4. В чому мав рацію і в чому не мав рації голландський фізіолог Ф. Дондерс, який вважав, що на шляху від зовнішнього сигналу до рухової відповіді на цей сигнал здійснюється робота нервових вузлів (гангліїв), які служать органами відчуттів і волі. Час же цієї роботи може бути виміряний шляхом ускладнення завдань, що даються випробовуваному.

Завдання 5. Встановіть, про які види відчуттів (інтероцептивні, пропріоцептивні чи екстероцептивні) йдеться в наведених нижче прикладах.

А. Насправді було холодно на дворі. Палаючий вітер обпікав лице, забрався в рукава, неприємно холодив плечі. (М. Олійник «Дочка Прометея»)

Б. Як іде й чує, що дзвонять; здригнув кріпко, неначе йому хто снігу за спину насипав, а у животі так і похолонуло, і на душу така журба спала, чую й сам не зна що воно таке став (Г. Квітка-Основ'яненко «Маруся»)

В. Повіває східний вітерець, колихає матірку, оббиває цвіт, густий, запашний дух паморочить голову... Коло тих конопель аж учаділа Тетяна. Сухе літо видалось, земля засохла, не вирвеш ніяк, уже рука отерпла, одубіла, пальці ломить, порозтирала долоні... Не з її здоров'ям коноплі брати, голова болить, нудить, дихати тяжко... (К. Гордієнко «Буймир»)

Г. Сумний та невеселий сидів пан сотник славної сотні Конотопської Микита Уласович Забрюха. Голова йому, сердешному, боліла, а в роті було огидно і безводно, як у пустелі осушеній, ... навіть кварта сивухи здавалася йому зніяковілою і несмачною... (Г. Квітка-Основ'яненко «Конотопська відьма»)

Д. Під серцем як вогнем пекло, під груди підпирало, то виправляло прямцем, то зводило до купи. (П. Мирний «Лихо давнє й сьогочаснє»)

Е. Захоплюючись мистецтвом гімнастів, акробатів, канатохідців, майстрів фігурного катання, ми не замислюємося над тим, що здатність зберігати певну позу при виконанні якого-небудь руху властива не тільки спортсменам і артистам цирку.

Кожна практично здорова людина до певної міри володіє нею. Якщо ж функція органів, що її забезпечують, різко порушується, людина не може ходити, вона вимушена тільки лежати. (В. А. Моїсєєв «Фізична підготовка стрільця»)

Завдання 6. *Встановіть, про який із видів відчуттів за модальністю(зорові, слухові і т.д.) йдеться мова в кожному з наведених нижче літературних прикладів.*

А. Раптом у вечірній тиші почулося якесь шарудіння і неголосне зітхання. Схопився, оглянувся: що за чортівиння? Ніде нікого! ... Він прикишк, припавши вухом до холодних замшілих дощок. І знову почулося шарудіння. Потім тихий і жалібний стогін. Ніби хтось беззвучно плакав. (В. Малик «Посолурус-шайтана»)

Б. Соломія правила рукою по його грудях і намацала мокру й липку сорочку. (М. Коцюбинський «Дорогою ціною»)

В. Його вухо виловлювало кожен по тріск і бодай найменший шелест, його вигострене око постерігало все явне і притаєне (П. Загребельний «Диво»)

Г. Як пахнуть губи снігом тали, І сонцем – кучері твої. (В. Сосюра)

Завдання 7. *Прочитайте наведені нижче літературні приклади. Розділіть їх на дві групи: 1 – ті, в яких описані контактні відчуття; 2 – ті, в яких представлені дистантні відчуття.*

А. Не встиг доказати останнього слова, – чує: недалеко, з-за жита, хтось співає... Він притаїв дух; насторожив уха, слуха... Голос тонкий, гнучкий, дзвінкий, та і розходився на всі боки: то розлягався в високім просторі, то слався по землі, по зелених житах; то вливався в душу якимись невідомим щастям. (П. Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні»)

Б. Теплий вітер цілує коліна і лоскоче вуста і плече, темна хвиля до берега лине і назад самотньо тече (В. Сосюра «Вартовий. Мармурові колони»)

В. Микола почув, як сонце припекло в щоку, перекинувся на бік, липнув очима і знов їх заплющив (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

Г. Фарби наближалися, різали мені в очі, але я все-одно дивився прямо в них... (Г. Тютюнник «Вогник далеко в степу»)

Д. Твої такі нечасті листи чомусь завжди пахнуть мені зів'ялими трояндами. Легкі тонкіпахощі мов спогад про якусь любу, минулу мрію ... тонко, але невідмінно нагадують мені про те, що моє серце віщує... (М. Олійник «Дочка Прометея»)

ТЕМА 2.2. СПРИЙНЯТТЯ

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Назвіть спільне і відмінне у сприйнятті та відчуттях.
2. Поясніть роль сприйняття у життєдіяльності людини.
3. В чому полягає зв'язок сприйняття та моторики людини?
4. Наведіть приклади константності сприйняття.
5. Чому виникає ілюзія сприйняття? Які їх основні види Ви знаєте?
6. Розкрийте індивідуальні відмінності в сприйнятті.
7. Які розрізняють види сприйняття за модальністю? Як ці види співвідносяться із видами відчуттів?
8. Що таке спостережливість і як її розвивати?

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Опрацюйте методичку Т. Н. Головіної «Дослідження здатності до цілісного сприйняття форми предметів і співвідношення частин геометричних фігур та предметних зображень» і проаналізуйте отримані вами результати.
2. Проаналізуйте «Ілюзії Поггендорфа» (перетину), «Ілюзію Дануто» (залізничного полотна), «Ілюзію Мюллера-Луера» (стріли) та ін.
3. Поспостерігайте по дорозі до університету, які явища навколишнього світу привернуть Вашу увагу, а потім, повертаючись додому, зафіксуйте, яких змін вони зазнали. Проаналізуйте свої спостереження.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. Вкажіть, у яких із наведених нижче прикладів йдеться про сприйняття? За якими ознаками Ви це встановили?

А. Необхідною умовою досягнення високих спортивних результатів є наявність у спортсмена добре розвинутих деяких «відчуттів»: відчуття м'яча у футболістів, відчуття води у плавців, відчуття планки у стрибунів у воду і т.д.

Б. Князь Андрій ... милувався тим дубом, якого він шукав. Старий дуб, весь змінений, розкинувшись шатром соковитої, темної зелені, млів, трохи похитуючись у промінні вечірнього сонця ... . Крізь сторічну жорстку кору без сучків пробилося соковите, молоде листя, так що не вірилося, що цей старий породив їх.

В. Ванько перевів погляд на темне вікно, в якому мигтіло віддзеркалення його свічки, і швидко уявив собі свого діда Костянтина Макаровича, котрий служить нічним сторожем у панів Жіваревих. Цей маленький, худий, але незвичайно моторний і рухливий дідок, років шістдесяти п'яти, з обличчям, яке постійно усміхається, і п'яними очима...

Завдання 2. *Вкажіть, які з наведених нижче тверджень правильні, а які – ні.*

А. Сприйняття – це віддзеркалення окремого подразника.

Б. У людини і тварин здатність рецепторів уловлювати сигнали обмежена.

В. Для сприйняття характерна безпосередня дія предметів на органи чуття.

Г. Сприйняття оточуючого частково залежить від культури і досвіду.

Д. При сприйнятті мозок людини діє шляхом послідовної перевірки гіпотез.

Е. Наочність і структурна не належать до властивостей сприйняття.

Є. Цілісність, константність, вибірковість є властивостями сприйняття.

Ж. При тлумаченні елементів сприйняття мозок вибирає найскладніший варіант.

З. Апперцепція – це сприйняття разом із думкою про нього.

Завдання 3. *Закінчіть наведені нижче положення:*

А. Органи чуття дитини здатні функціонувати з моменту .....

Б. Майже всі наші сприйняття – результат попереднього .....

В. Коли мозок не здатний більше сортувати сигнали, що поступають із зовнішнього світу, це значить, що він знаходиться в стані .....

Г. Сенсорна адаптація полягає в зниженні сприйнятливості рецепторів, щі піддаються подразненню упродовж .....

Д. Вибір інформації, що поступає в мозок з навколишнього середовища, залежить головним чином від .....

Е. Зона, розташована між фізіологічним порогом і порогом сприйняття, називається .....

Завдання 4. *Вкажіть, у яких прикладах йдеться про сприйняття. За якими ознаками Ви це встановили?*

А. Викладач показує техніку виконання вправи, а студенти спостерігають за ним.

Б. Футболіст веде м'яча і виконує удар по воротах без зорового контролю за м'ячем.

В. Спринтер, виходячи на старт, уявив, як він зробить ривок зі старту й пройде дистанцію до фінішу.

Г. Студенти виконують завдання біля дошки, а викладач надає рекомендації й оцінює правильність виконання.

Д. Спортсмен вибігає зі старту після пострілу стартового пістолета.

Завдання 5. *Дайте відповідь на запитання, розберіть ситуації.*

А. Чи пахне троянда, якщо її ніхто не нюхає?

Б. Доведіть, що око орла бачить далі, але око людини бачить більше в предметах, чим око орла.

В. В чому психологічне значення прислів'я «На смак і колір товаришів немає»?

Г. Приведіть декілька висловів типу «крик моди», «зухвалий жовтий колір одягу» та ін. Яка закономірність відчуттів лежить у цих твердженнях?

Д. У разі втрати слуху у людини загострюється зір і діяльність інших аналізаторів. Про яку закономірність відчуттів говорять дані явища? Дайте пояснення цьому факту.

Е. Відомі випадки, коли сліпонароджені після вдалої операції починали бачити. Чи зможуть вони відразу після операції тільки за допомогою зору визначити, який предмет є кубом, який – кулею, якщо за допомогою дотику вони це уміють робити? Дайте обґрунтування відповіді.

Є. На малюнку трьохрічної дитини схематично зображена людина: ніс і вуха відсутні, а виділені рот і язик зображені зовні обличчя, а язик, до того ж – зовні рота. Який недолік дитячого сприйняття виявляється в даному випадку?

Ж. Чому, слухаючи музику, ми сприймаємо не окремі звуки, а мелодію. Вона залишається тією ж самою, якщо її виконує симфонічний, струнний оркестр або один рояль?

З. Чому в зору найширший діапазон адаптації, а в слуху – мінімальний?

Завдання 6. *Визначте, які властивості сприймання проявляються в наведених прикладах. Обґрунтуйте відповідь.*

А. Незнайома жінка, що перебуває серед чоловіків, зовні не надто відмінних один від одного, буде сприйнята яскравіше, ніж тоді, коли вона буде перебувати в групі жінок.

Б. Слухаючи музику, ми сприймаємо не окремі звуки, а мелодію. Вона залишається тією ж самою, якщо її виконує симфонічний або струнний оркестр чи лише один рояль.

В. Якщо предмет сприймання на деякій відстані прибрати від сприймаючого, то відображення предмета на сітківці зменшиться як у довжину, так і завширшки, тобто зменшиться його площа, а тим часом у сприйнятті образ зберігає в певних межах приблизно ту ж постійну, властиву предметові величину.

Г. Гете відзначав, що темний предмет здається меншим за світлий, якщо обидва мають однакову величину. При одночасному сприйнятті білого кола на чорному тлі й чорного кола того ж діаметру на білому тлі останнє здається приблизно на $1/5$ меншим за перше. Вони будуть здаватися рівними, якщо чорне коло зробити більшим.

Д. Рекламні щити на вулицях спеціально роблять більш барвистими і яскравими.

Е. Людина з рухливим і виразним обличчям та багатою жестикуляцією, котра знаходиться серед людей з бідною мімікою і пантомімікою, справляє більш сильне враження.

Завдання 7. *Поясніть закономірності сприйняття, які проявляються у наведених нижче прикладах.*

А. Людина несе зв'язку з десяти книг, кожна з яких важить 300 г. Чи помітить вона, що зв'язка стала важчою, якщо підкласти їй брошуру вагою у 80 г?

Б. Літак, «спійманий» променями прожекторів, нерідко втрачає управління і збивається з курсу.

Завдання 8. Спрогнозуйте який тип сприйняття є провідним у Вас (поспостерігайте за своїми реакціями, мовою, помітьте, яка інформація вам найбільше зрозуміла, легше сприймається і т.д.)? Чому Ви так вважаєте?

Завдання 9. Не роздивляючись спеціально, опишіть, як виглядають ваші наручні годинники. Після виконання, уважно роздивіться годинник і виявіть неточності чи забуті вами особливості. Оцініть рівень вашої спостережливості.

Завдання 10. Встановіть, про який із видів сприйняття за основною модальністю йдеться мова в кожному з наведених нижче літературних прикладів.

А. Садок вишневий коло хати,

Хрущі над вишнями гудуть,

Плугатарі з плугами йдуть,

Співають ідучи дівчата,

А матері вечерять ждуть. (Т. Шевченко)

Б. Невеличка хата насилу світилася білими стінами через густий рядок верб. Коло хати ріс невеликий старий садочок. Вербовий частокіл до самого берега прийнявся й пустив од себе широке гілля. (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

В. Бурлаки хотіли скупатись, але глянули в воду й побачили, що вода була густа й смердюча. Дохла риба плавала коло берегів: в ставок випустили маляс і зробили з нього смердюче багно: ставна вода була гнила. (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

Г. Луня знову зиркнула на вчителя. Тепер він їй не здавався горою. Яка там гора. Та це ж звичайнісінький п'яничка, пропахлий горілкою, набурмочений і сердитий. (П. Чопич «Орли вилітають рано»)

Завдання 11. Встановіть, про який із видів сприйняття за формою існування матерії йдеться мова в кожному з наведених нижче літературних прикладів.

А. До поїзда була ціла вічність. Час тягучився поволі, а думка наступала одна на одну. Для Юрка цей вечір був нескінченним. Здавалося, що пройшли вже години, хоча на дворі ще мне стемніло. (В. Гжицький «Слово честі»)

Б. Вгорі ліс був густіший та ще чорніший. Гори десь щезли. Настала ніч... (М. Коцюбинський «У грішний світ»)

В. Очікування помочі напружувало нерви, розтягувало без краю час. Почуття дійсності втрачалося, усе приймало незвичайний, казковий характер. Здавалося, що ця довга осіння ніч ніколи не скінчиться... (М. Коцюбинський «Дорогою ціною»)

ТЕМА 2.3. УВАГА

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що таке «увага» і в чому полягають її фізіологічні основи?
2. Які Вам відомі психологічні теорії уваги? Яка з них, на вашу думку, є найбільш прийнятною?
3. Який зв'язок уваги з іншими психічними процесами?
4. Яку роль грає увага в поведінці та діяльності людини?
5. Якими способами можна виміряти властивості уваги?
6. Чим відрізняються довільна та післядовільна увага?
7. Чи можна впливати на формування і розвиток властивостей і видів уваги? Якщо так, то яким чином ?
8. Які вікові особливості розвитку уваги?

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Опрацюйте методики (тест «Структура інтелекту» Р. Амтхауера, тест «Таблиці Шульте») і проаналізуйте отримані вами результати.
2. Візьміть хрестоматію із загальної психології або інше джерело та на його основі підготуйте конспект на тему «Сучасні теорії розвитку уваги» (не менше трьох джерел).
3. Встановіть найбільш типові порушення уваги та запропонуйте способи їх корекції.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. Поясніть з погляду закономірностей вищої нервової діяльності явища, що зустрічаються в педагогічній практиці.

- А. На одноманітні зауваження учні перестають реагувати.
- Б. Учень іноді губиться біля дошки, хоча знає матеріал.

В. Першокласник при письмі скоює багато зайвих рухів.

Г. Зосереджений над вирішенням задачі, учень нічого не помічає навколо.

Д. Після тривалого «відпочинку» біля телевізора школяр довго не може заснути.

Завдання 2. *Вкажіть, за якими зовнішніми ознаками можна судити про неувважність студента під час заняття.*

Костянтин Б. сидить обличчям до викладача. Він спокійний, його погляд спрямований у вікно, а точніше у двір. Костянтин нічим не порушує дисципліну, але за ходом заняття не стежить. Один зі студентів помилився біля дошки, – весь клас сміється. Костянтин залишається так само спокійним, так само пильно дивиться у вікно. Викладач переводить погляд туди ж. Він бачить на стадіоні хлопців, які грають у футбол. Вони гаряче сперечаються, доводячи щось одному з воротарів. Костянтин теж обурений, він поривається щось крикнути. Викладач задає Костянтину питання. Костянтин здивовано мовчить.

Завдання 3. *Вкажіть, які властивості уваги проявляються в описаних випадках. За якими ознаками це можна встановити?*

А. Учень музичної школи одного разу ранком слухав цікаву радіопередачу для школярів. Раптом він пригадав, що до сьогоднішнього уроку музики він повинен розібрати задану п'єсу. Продовжуючи слухати радіо, він сів за піаніно й став неголосно розбирати п'єсу. Коли радіопередача була закінчена, хлопчик закрив піаніно, виключив радіо й вирушив до музичної школи. Там його похвалили за добре розібрану п'єсу, а по дорозі додому він докладно розповідав друзям зміст прослуханої радіопередачі.

Б. Вона одночасно могла їсти, наспівувати нову пісеньку, поглядати на себе в дзеркало, розповідати щось матері та ще притупувати під столом підошвами капців.

(І. Стаднюк «Війна»)

В. Все сонце зайшло, вже ніби дрімота розлилась над густими садками, над густим лісом, а дід усе розказував, а діти все слухали неначе якусь дивну казку. (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

Г. Сиділа на вогкому пеньку й дивилася на далеку просіку глибоко запалими очима. Не бачила й не чула, як її всі шукали, кликали, заглядали в лъох, на горище. Не чула

як пес моторошно вив услід машині. (К. Мотрич «Політ журавлів над не толоченими травами»)

Завдання 4. Під час екзаменаційної сесії студент готується до екзамену з предмета, який для нього не цікавий. Кілька разів він починає читати підручник, потім припиняє. Встає, ходить кімнатою, потім знову сідає. З чим можуть бути пов'язані його труднощі при входженні в роботу?

Завдання 5. Під час хірургічної операції за спиною хірурга падає металевий лоток з інструментами. Які професійні вимоги висуває така ситуація до уваги хірурга?

Завдання 6. Поясніть, чим може бути обумовлена неуважність:

- студента на занятті;
- соціального педагога при консультуванні клієнта;
- вашого знайомого при розмові з вами.

Завдання 7. Почніть в зошиті на початку рядка малювати невеликі трикутники вершиною то вгору, то вниз. Постарайтеся не робити помилок (повторів). Якщо помилки мають місце, дайте їм пояснення.

Завдання 8. На практичному занятті у ЗВО викладач у тих випадках, коли студенти поводити себе занадто шумно, стукав по письмовому столу шматком крейди. На який вид уваги розраховував педагог? Як довго він може користуватися прийомом?

Завдання 9. Встановіть, про які види уваги (природна – соціально-обумовлена; пряма – опосередкована та ін.) йдеться в наведених нижче літературних прикладах.

А. Юрко мав не один доказ своєї правоти, але раптом замовк, побачивши, як з протилежного обривистого берега злетів маленький птах і полетів понад рікою.

– Бачив? – спитав Антось.

– Бачив. Це зимородок. (В. Гжицький «Слово честі»)

Б. Увагу Федора Ксенофоновича привернула газета на підвіконні, покладена так, що в очі впадав заголовок: «Повідомлення ТАРС» (І. Стаднюк «Війна»)

В. Почав розглядати дівчат, звичайно, як москаль, та й ще й молодий. Він зараз пізнав одну: то була та дівчина, що прибігла вчора перечати вогню. (І. Нечуй-Левицький «Дві московки»)

Г. В селі бевкнув дзвін на твалт і жалібно розлився його гук по полі, попід лісом. Всі вони разом обернулися назад. (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

Д. Івасеві про все те було байдуже; він не тільки не дослухався до того, він не примічав і того, як немилосердно сонце пекло – палило. У його своя прашка, своя забава, – ця хитра червона комашина хоч би усиками моргнула, ніжскою повела, – хоч убий! (П. Мирний «День на пастівку»)

Завдання 10. *Вкажіть, які умови потрібні для виникнення і підтримки довільної, а які – для мимовільної уваги.*

А. Постановка питань і вирішення невеликих задач упродовж певного відрізка часу.

Б. Особливості подразників, які впливають: новизна, контраст між ними, зміни в подразниках.

В. Усвідомлення поточних результатів діяльності у формі внутрішнього словесного звіту.

Г. Використовування потреб та інтересів, із задоволенням яких пов'язаний сприйманий матеріал.

Д. Постановка істотно значущої мети і завдань діяльності.

ТЕМА 2.4. ПАМ'ЯТЬ

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що таке «пам'ять» і які її види Ви знаєте?
2. Назвіть теорії пам'яті та вкажіть, яка із них Вам здається найбільш достовірною. Поясніть чому.
3. Яку роль відіграє пам'ять у поведінці та розвитку особистості?
4. Який існує взаємозв'язок між такими психічними процесами як пам'ять і уявлення?
5. Чим відрізняється уявлення від сприймання та пам'яті?

6. На прикладах поясніть прояв різних властивостей пам'яті. Яким чином їх можна виміряти? Від чого залежить їх характер?
7. Поясніть, в чому сутність різних процесів пам'яті. Який між ними взаємозв'язок?
8. Чим відрізняється ретроактивне гальмування від проактивного? Що потрібно пам'ятати і практично робити для того, щоб попередити забування важливого матеріалу?
9. Чи можна впливати на формування і розвиток пам'яті? Якщо так, то якими способами?

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Опрацюйте вказані методики («Дослідження об'єму короткочасної пам'яті», «Дослідження короткочасної, довготривалої і емоційної пам'яті») і проаналізуйте отримані вами результати.
2. Зробіть анотацію книги щодо розвитку пам'яті за схемою: а) назва книги; б) перелік основних розділів (частин); в) короткий зміст основних розділів; г) ідеї автора, які, на Вашу думку, є актуальними і зараз; д) ідеї автора, які Вас найбільше зацікавили.
Лурия А. Р. Маленькая книжка о большой памяти / А. Р. Лурия //Хрестоматия по психологии : Учебное пособие для студентов / [Сост.В.В.Мироненко ; под ред. проф. А.В. Петровского]. – М., 1987. – С. 194-200.
3. Розробіть для студентів пам'ятку «Раціональні прийоми заучування навчального матеріалу».

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. З наведених нижче понять побудуйте логічний ряд так, щоб кожне попереднє поняття було родовим (більш загальним) щодо подальших.

А. Психіка, пам'ять, віддзеркалення, пізнавальний процес, словесно-логічна пам'ять.

Б. Уявлення, віддзеркалення, чуттєвий образ, психіка, пізнавальний процес, образна пам'ять.

Завдання 2. Вкажіть, які види пам'яті є провідними для вас. Підтвердіть прикладами своє припущення.

Завдання 3. Для яких професій необхідний розвиток образної пам'яті? І чому в дітей образна пам'ять розвинута більше, ніж у дорослих?

Завдання 4. Прочитайте наведені нижче уривки з літературних творів. Вкажіть, які види пам'яті вони ілюструють?

А. Він пригадував, як тікав через горище, як скакав з покривлі на землю, як лежав у бур'яні, і весь його шляхетський гонор піднявся з самого дня, кипів, клекотів в його душі. (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

Б. У вухах його ще вчувався її голос свіжий, тонкий, її сміх молодий та дзвінкий; перед очима, як та причуда, манячила її постать метка, жвава; йому усміхалося її личко, біло-рум'яне, з ясними очима, з чорними бровами. (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»)

В. Добре пам'ятає він, як колотилось його серце, коли старости взяли за клямку і відчинили двері. В хаті стояв гомін, Петро з старостами сидів на лаві... (М. Коцюбинський «На віру»)

Г. Згадувались страхіття війни, кривава різанина в старовинному Львові, яку вчинили фашисти. Згадувались і друзі: як вони зустріли тяжкі виправдовування. Згадувались діти, що добровольцями впросились на війну. (М. Стельмах «Чотири броди»)

Д. Навкруги вила хуртовина, бурхав холодний вітер та крутив снігом, а Василькові згадалась тепла, ясна батькова хата, весело горить в хаті каганець. На столі стоїть кутя. Батько та дві сестрички сидять за столом, мати подає вечерю. Всі такі веселі, гомонять... (М. Коцюбинський «Ялинка»)

Завдання 5. Які типи запам'ятовування виявилися в наведеному нижче випадку?

Піддослідному Ш., який володів феноменальною пам'яттю, в багатолюдній аудиторії прочитали довгий ряд слів і попросили відтворити їх. Із цим він справився бездоганно. Потім йому запропонували назвати зі всього списку слів одне, що позначало інфекційне захворювання. Всі присутні люди зі звичайною пам'яттю миттєво пригадали це слово («тиф»), а піддослідному Ш. було потрібно цілих дві

хвилини, щоб виконати завдання. Виявляється, упродовж усього цього часу він перебирав у думках по порядку всі заучені слова.

Завдання 6. *Багато людей для кращого запам'ятовування вдаються до коротких записів. Чому такий прийом сприяє кращому запам'ятовуванню матеріалу?*

Завдання 7. *Прочитайте наведені нижче ситуації. В яких групах випробовувані краще запам'ятають матеріал? Чому?*

А. Першій групі випробовуваних було запропоновано вирішити п'ять арифметичних задач. В другій групі випробовувані спочатку вирішували п'ять арифметичних задач, а тоді їм приблизно через 15 хвилин запропонували придумати п'ять аналогічних задач. Після цього в обох групах вимагалось відтворити числа з умов всіх задач.

Б. У двох студентських групах провели нове практичне заняття. В першій групі повідомили, що матеріал заняття перевірятиметься на іспиті в кінці сесії. В другій групі такого зауваження не робили. Через 2 тижні було проведено опитування в обох групах.

Завдання 8. *Які суттєві умови успішного запам'ятовування були порушені в наведеній нижче ситуації?*

Югославський психолог П.Радославлович проводив експеримент з людиною, яка погано розуміла мову, на якій проводився експеримент. Суть цього експерименту полягала в заучуванні восьми безглузвих складів. Звичайно, щоб їх запам'ятати, було потрібно декілька повторень. На цей же раз випробовуваний прослухав їх 20, 30, 40 і, нарешті, 46 разів, але так і не дав експериментатору сигнал, що їх запам'ятав. Потім попросили відтворити ці 8 складів лаборантку, яка їх читала. Однак і вона змогла відтворити тільки деякі зі складів, але не всі.

Завдання 9. *Поясніть наведений факт. Чому А. Біне так і не запам'ятав молитви?*

Французький психолог А. Біне був не віруючою в Бога людиною, а його дружина, навпаки, була дуже релігійна. Щодня перед сном вона читала молитву, того ж вимагала і від чоловіка. Біне, не бажаючи кривдити дружину, покійно повторював за нею слова молитви. Так продовжувалося багато років. Проте після стількох повторень Біне все-таки молитви не запам'ятав і самостійно не міг її відтворити.

Завдання 10. *Поясніть факти, які часто спостерігаються у шкільній практиці:*

А. Матеріал швидше забувається, якщо зразу ж не проведена робота щодо його закріплення.

Б. При концентрованій підготовці напередодні іспиту забування вивченого матеріалу настає швидше, ніж при звичайній підготовці.

В. Учень, відповідаючи на уроці, відтворював матеріал дуже неповно. Йому була поставлена незадовільна оцінка і зроблено зауваження, що він удома мало займається. Учень відповів, що він багато займається удома (це підтвердили і батьки).

Завдання 11. *Закономірності запам'ятовування складні і багатоманітні. Згідно із даними психологічної літератури і власними спостереженнями визначте:*

А. Чому необхідною умовою успішного запам'ятовування є активність розумової діяльності учнів?

Б. Як впливає на запам'ятовування ставлення до матеріалу, що запам'ятовується (цільова установка, розуміння значущості, інтерес і т. д.)?

В. Чим пояснити, що приклади, придумані самостійно, запам'ятовуються краще?

Г. В чому конкретно повинно виявлятися врахування індивідуальних відмінностей пам'яті учнів в процесі практичної діяльності?

Д. Які помилки часто допускають вчителі при повторенні матеріалу і як треба правильно його організувати?

Е. Як попереджати забування важливого матеріалу?

Завдання 12. *Зі шкільної практики відомі випадки, коли учні, котрі добре знають вірш, при відповіді на уроці від хвилювання збиваються і забувають окремі його частини. Як фізіологічно пояснити таке забування?*

Завдання 13. *На уроці правопису вчитель дав своїм учням такий список слів: психіатрія, клас, сварка, лейтенант, психологія, режисер, рейсфедер, психотерапія.*

а) Покажіть, як учням розбити слова на три групи для кращого запам'ятовування їх правопису.

б) Чому таке групування слів допоможе учням краще запам'ятати їх правопис.

Завдання 14. *Опишіть три типи планів, які могли б допомогти Стелі ефективно використовувати час, що залишився у неї.*

Стела – працююча мати сімейства, яка, окрім того відвідує курси із двох предметів у муніципальному коледжі. Останнім часом вона переживає стресовий стан, оскільки в найближчі три дні їй необхідно здати дві курсові роботи і два іспити за семестр.

ТЕМА 2.5. МИСЛЕННЯ

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що таке «мислення» і як воно пов'язане з мовою, мовлення та іншими психічними процесами?
2. Яку роль грає мислення в поведінці та розвитку особистості?
3. Яким чином можна виміряти особливості мислення?
4. Назвіть основні форми мислення та наведіть приклади для їх пояснення.
5. Перелічіть розумові операції та поясніть ситуації, в яких вони мають місце.
6. Які види мислення Ви знаєте?
7. Чи існують способи активізації розумової діяльності? Якщо так, то які Ви знаєте?
8. Що таке інтелект і який його взаємозв'язок із мисленням?

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Опрацюйте вказані методики («Закономірності числового ряду», «Субтест шкали Р. Амтхауера») і проаналізуйте отримані вами результати.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. Визначте, які особливості мислення як одного з пізнавальних процесів проявляються в наведених нижче прикладах.

- А. Ви підходите до автобусної зупинки не в годину «пік» і помічаєте на ній незвичайно багато людей. Ви здогадуєтеся: давно не було автобуса.
- Б. Мати приходить додому і помічає, що син-дошкільник незвично тихий і мовчазний. Мати мимоволі думає: занедужав або набешкетував.

Завдання 2. Виберіть з характерних особливостей процесів віддзеркалення ті, які стосуються мислення людини:

- А. Віддзеркалення окремих властивостей предметів і явищ навколишнього світу.
- Б. Віддзеркалення минулого досвіду у вигляді відчуттів, думок і образів, раніше сприйнятих предметів і явищ.

В. Віддзеркалення предметів і явищ у сукупності їх властивостей і частин.

Г. Віддзеркалення загальних та істотних ознак, зв'язків і відношень предметів і явищ.

Д. Віддзеркалення при безпосередній дії предметів і явищ на органи чуття.

Е. Віддзеркалення дійсності опосередкованим шляхом, при участі мови.

Завдання 3. У кожному з рядків зі слів, вказаних у дужках, виберіть те, яке знаходиться до першого слова в тому ж відношенні, що і в наведеному зразку.

1. Зразок: сприйняття : чуттєвий образ. Поняття : ..... (узагальнене віддзеркалення, інформація, психіка, думка).

2. Зразок: відчуття : живе споглядання. Поняття : ..... (вторинне, ідеальне, опосередковане віддзеркалення, умовний рефлекс).

3. Зразок: уявлення : активне віддзеркалення. Мислення : ..... (випереджаюче віддзеркалення, абстрактний образ, рефлекс).

Завдання 4. Вставте пропущені слова в наведені нижче твердження.

А. Свідомість підіймається до рівня мислення, в процесі якого узагальнення здійснюється як усвідомлення і виокремлення ..... зв'язків речей.

Б. Мислення дає знання про ..... властивості, зв'язки і відношення ..... реальності, здійснює в процесі пізнання перехід «від явища до .....».

В. Опосередкований і ..... характер мислення забезпечує пізнання людиною не тільки явищ, але і їх .....

Г. Осмислене споглядання є усвідомлення одиничного у формі .....

Д. Думка набуває у ..... необхідну матеріальну оболонку, в якій вона тільки і стає доступною для інших людей і для нас самих.

Е. Сутність мислення полягає у встановленні .....-..... зв'язків і відношень між предметами та явищами.

Є. Теоретичне мислення – це оперування знаннями, вираженими в ....., ... і .....

Ж. Характерна особливість .....-..... мислення – це безпосередній зв'язок зі сприйняттям мислячої людини.

3. Діяльність практичного мислення спрямована на вирішення ..... задач, а функціонування теоретичного мислення пов'язане з пошуком .....

И. Інтуїтивне мислення носить згорнутий, в основному ..... характер і означає акт одномоментного «.....» структури ситуації або задачі.

Завдання 5. Прочитайте наведений нижче уривок із твору К. Гордієнко «Буймир».

Обґрунтуйте на його основі зв'язок мислення з іншими пізнавальними процесами.

Юрій Іванович ... зачав читати, як латану свитину з каліки знімають, розпинають вдову за подушне... Вперше заробітчани почули з уст майстра про гірку долю співця-кріпака Шевченка, як його цар мучив, карав, та він не каюся, сіяв полум'яне слово про волю між людьми, розкривав очі, бо вже стільки людської крові пролилось, втопити всіх імператорів би стало... «Чи буде правда на землі?» – ця думка давно Захарове серце клопоче. «Повинна бути, – гнівно кобзар прорікає, – бо сонце стане і осквернену землю спалить...

Оживуть степи, озера, і вільні люди посходяться, і осядуть веселі села... І вже іскра проти панів тліє, дожидає тільки рук твердих та сміливих». Страшна дійсність розкривалася перед Захаровими очима.

... Рідним словом великий співець – кріпак промовляв до людей, виводив на ясну путь...

Завдання 6. *Визначте, які операції мислення будуть виконувати учні в цих ситуаціях. Поясніть свою відповідь.*

А. П'ятеро учнів виконують стійку на лопатках. Учитель дає завдання класу: вибрати найкраще виконання вправи.

Б. Учитель пояснює й показує техніку виконання опорного стрибка через гімнастичного козла способом «зігнувши ноги». Клас виконує завдання:

а) визначити, з яких елементів складається стрибок, б) описати техніку виконання стрибка.

В. Іде вивчення елементів баскетболу. Учитель дає завдання класу: визначити, на що потрібно звертати увагу при виконанні кидка в кільце однією рукою від плеча.

Г. Іде вивчення акробатики в 3 класі. Учитель дає завдання: визначити загальні елементи в перекиді вперед, перекиді назад і стійці на лопатках.

Д. Учитель в 1 класі показує картинки, на яких зображені баскетбольний м'яч, гімнастичні кільця, тенісна ракетка, бруси, ядро, поперечина, скакалка, кеглі. Далі вчитель просить дітей розподілити всі предмети на дві групи.

Завдання 7. *Ознайомтеся з прийомами розвитку творчого мислення. Обґрунтуйте позитивні та негативні сторони застосування перерахованих нижче прийомів розвитку мислення. Додайте свої, відомі Вам.*

А. ...пропонувати багато нових, нестандартних завдань для вирішення.

Б. ...при наявності відомого способу вирішення завдання спробувати знайти альтернативні способи.

В. ...пропонувати завдання із суперечливими умовами.

Г. ...???

Завдання 8. *Прочитайте наведений нижче уривок із твору К. Гордієнко «Буймир». Яка форма мислення представлена у ньому? Обґрунтуйте свою відповідь.*

Складне слово, що зразу і не вимовиш, – про експлуатацію вперше Захар почув: відробітки, найми, заробітки – експлуатація ... злидні, напасті, що село давлять, закладені в тому значному, змістовному слові. І вже Захарові нетяжко досягнути нове огняне слово – революція, що означає народне повстання проти гнобителів, себто експлуататорів... Саме за те, що хотіли пробудити народ, і засилав цар на каторгу, в тюрми заганяв...

Завдання 9. *Встановіть, про які операції мислення йдеться в наведених нижче літературних прикладах.*

А. Часто мені приходиться на думку: чого б то чоловікові так дуже пристращатись на сім світі до чого-небудь, не то щоб до якої речі, а то хоч би і до наймиліших людей: жінки, діточок, щирих приятелів, і других? Перше усього подумаймо: чи ми на сім світі вічні? (М. Вовчок «Маруся»)

Б. От опинивсь на невеличкім горбу по той бік місточка; став, обернувся лицем до його; глянув на рудку; перевів погляд на крайнє жито. «Отже, тут кращі хліба, ніж під селом», – подумав сам собі, – «тут, мабуть, сильніший дощ пройшов...» Знов повернувся і рушив далі. (П. Мирний «Хіба ревуть воли як ясла повні»)

В. Учителька взяла якусь срібну кульку на поличці і пропустила її в кільце, а потім підіграла кульку на спиртівці, і вона вже не могла пройти в кільце Хоча це була та сама кулька!

– Бачите, діти, – сказала вчителька, від нагрівання тіла розширюються, збільшуються, а від холоду стискаються.

«Ач, цікаво! – подумала Галочка, – прийду додому і обов’язково посаджу на батарею мишку. Хай сидить, поки не збільшиться». (О. Довженко «Галочка»)

Г. – Еге, так ось воно як! Очима видно, а чим же чути? – Знов рознімає і затулює рот – чути! Далі очі – все чути. Аж ось прийшла думка – заткати пальцями вуха. Шум-шум-шум. А то що таке? Чути шум, але не чути ні кудкудакання курей, ні кевкання кані. Віднімає пальці – чути кудкудакання, а шуму нема. Другий раз – те саме. Що се таке? – міркує сам собі Мирон. – Еге, знаю вже! Вухами чую кудкудакання, а пальцями чую шум! Аякже, аякже! (І. Франко «Малий Мирон»)

ТЕМА 2.6. МОВЛЕННЯ.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Назвіть загальні характеристики мови і мовлення.
2. Чому мовлення вважається специфічно людською діяльністю?
3. Назвіть центральні органи мовлення і поясніть їх значення?
4. Які порушення мовлення можуть виникати при пошкодженні органів мовлення?
5. Які Ви знаєте теорії походження мови і мовлення? Яка із них Вам здається найбільш достовірною?
6. Наведіть приклади, що проілюструють основні види мовлення.
7. Розкрийте етапи розвитку мовлення у дітей.
8. Назвіть умови успішного розвитку мовлення.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. Розв’яжіть запропоновані тестові завдання:

- А. Функціями мови є: а) виразу; б) вибірковість; в) впливу; г) зрозумілість; д) повідомлення.
- Б. Процес словесного спілкування може здійснюватися у формі:

а) повідомлення; б) контексту; в) вказівки; г) питання; д) наказу; е) смислового підтексту.

В. Згідно з когнітивною теорією Ж. Піаже засвоєння і формування мовлення залежить від: а) властивості дитині з народження здатності сприймати й інтелектуально переробляти інформацію; б) переходів, що циклічно повторюються, від думки до слова і від слова до думки; в) деяких специфічних задатків до засвоєння мовлення, що є в організмі та мозку людини з народження; г) природжених потреб і здатності наслідувати, якими дитина володіє.

Завдання 2. Прокоментуйте уривок із вірша В. Сосюри «Юнакові». Як Ви розумієте слова поета про мову?

О мово рідна! Їй гаряче
Віддав я серце недарма.
Без мови рідної, неначе,
й народу нашого нема.

Завдання 3. Визначте, які з перерахованих характеристик відносяться до мови, а які – до мовлення.

А. Не є природженим, а формується в процесі онтогенезу.

Б. Сам процес словесного спілкування.

В. Будучи системою знаків, вона забезпечує закріплення за кожним словом певного значення.

Г. Може здійснюватися у формі повідомлення, вказівки, питання, наказу.

Д. Для процесів письма необхідна також нормальна робота центрів інтеграції тонких рухів руки.

Е. Зображується графічно, за допомогою писемних знаків.

Є. Система умовних символів, за допомогою яких передаються поєднання звуків, що мають для людей певне значення і зміст.

Завдання 4. Вставте пропущені слова в наведених нижче положеннях.

А. .... – це зміст, який ми вкладаємо у певне слово при його вимовлянні.

Б. Перехід до власне звукового мовлення почався більше ... тисяч років тому.

В. У лівій півкулі локалізується специфічний слуховий центр мовлення — центр .....

Г. Механізмами формування мовлення є ..... і підкріплення.

Д. .... мовлення вимовляється однією людиною, тоді як слухачі тільки сприймають мовлення того, що говорить, але прямо в ній не беруть участь.

Е. Мовлення, а разом з нею і мова виникли вперше лише в ....

Завдання 5. *Прокоментуйте наведені нижче думки. Виберіть ті, які, на Вашу думку, є найбільш достовірними. Вибір аргументуйте.*

А. Для того, щоб уміти говорити і розуміти чуже мовлення, необхідно знати мову і уміти нею користуватися.

Б. Мовлення – це специфічно людська діяльність.

В. Одне і те ж слово могло використовуватися для позначення різних за змістом предметів.

Г. Людське мовлення, як і людське мислення, є продуктом суспільно-історичного розвитку.

Д. У дітей, що виростили в ізоляції від людей, не існує ніяких ознак членороздільної мовлення.

Е. В організмі і мозку людини з народження є деякі специфічні задатки до засвоєння мовлення.

Завдання 6. *Слід зазначити, що будь-який вид мовлення, у тому числі усна і письмове мовлення, має своє призначення, тобто виконує певні функції.*

Прочитавши наведений нижче текст, проаналізуйте їх.

– Куди це вас бог несе? – питає Олексій Йванович.

– Пшениці жати, паночку! – обізвався Федір, низько вклонившись, і зразу засипав: – Винуваті, паночку, опізнилися... Жінка занедужала. Простіть на сей раз – і пожалуйте, і помилуйте...

– Та годі тобі! – каже Олексій Йванович. – не об тім тепер річ. Я сам до тебе з просьбою. Будь-ласка, не одкажи... Бог послав мені сина, йди його схрести.

– Паночку! – скрикнув Федір, повалившись в ноги – от бог свідок – жінка занедужала!...

– То, що! То через те тобі не можна дитини охрестити? То ти хреста цураєшся?
Думки не думки, а якісь розпуджені уривки думок носяться у Федоровій голові...
«Дитини охрестити... Хреста цураєшся... Ох, похрестить оце він вас – довіку
будемо знати!...» (П. Мирний «Лихо давнє й сьогочасне»)

Завдання 7. *Встановіть, у яких випадках наведено приклад діалогу, монологу чи полілогу.*

А. Продавець: Що вас цікавить? – запитав я.

Покупець: Нічого – відповів клієнт.

Продавець: Однак, вам повезло! Тільки сьогодні, спеціально для вас, ми пропонуємо це зроблене досягнення в герметичній упаковці! Оцініть його досконалість і витонченість рішень.. (і так ще хвилини три).

Б. Серж: Ви виглядаєте чудово.

Наді: Спасибі. Ваші слова – справжній подарунок.

В. «Особисто я, братики мої, до лікарів ходжу дуже рідко. Тобто в найбільш крайніх, необхідних випадках. Ну, скажімо, черевний тиф або зі сходів упав. Тоді, дійсно, звертаюся за медичною допомогою. А так я не любитель лікуватися. Природа, здається, сама органи регулює. Їй видніше. Звичайно, я йду не проти медицини. Ця професія, я б сказав, теж необхідна в загальному механізмі державного будівництва. Але особливо захоплюватися медициною, я скажу, недобре. А таких любителів медицини якраз зараз багато...» (М.М. Зоценко. Любитель).

Г. Дружина: Ми поїдемо в неділю за місто?

Чоловік: Ні, у мене сів акумулятор.

Д. Народ: Розступіться, розступіться, Бояри йдуть. *(Вони входять у будинок.)*

Один з народу: Навіщо вони прийшли?

Інший: А певно приводити до присяги Феодора Годунова.

Третій: Насправді? – чуєш, який в будинку шум! Тривога, б'ються...

Народ: Чуєш? виск! – це жіночий голос – зійдемо! – Двері замкнуті – крики замовкли. *(Розчиняються двері. Мосальський на танку.)*

Мосальський: Народ! Марія Годунова і син її Феодор отруїли себе отрутою. Ми бачили їх мертві трупи. (*Народ мовчить від жаху.*) Що ж ви мовчите? кричіть: хай живе цар Дмитро Іванович!

Народ мовчить.

ТЕМА 2.7. УЯВА

Питання та завдання для самоконтролю:

1. В чому полягає своєрідність уяви як пізнавального психічного процесу?
2. Чи тотожні поняття «уява» та «уявлення»? Який існує між ними взаємозв'язок?
3. Наведіть приклади відтворюючої та творчої уяви.
4. Чи тотожні поняття «ілюзія», «галюцинація» та «марення»? Чому?
5. Назвіть основні механізми переробки уявлень в уявні образи. Вкажіть, в яких життєвих ситуаціях ми їх застосовуємо?
6. Від чого залежить індивідуальна своєрідність уяви кожного індивіда?
7. Які потрібно створити умови, щоб максимально розвинути уяву в дітей?
8. Яка роль уяви в творчому процесі? Чи можна навчитися творити?

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Опрацюйте методики («Наскільки багата ваша уява», «Дослідження індивідуальних особливостей уяви») і проаналізуйте отримані вами результати.
2. Візьміть папір, олівці або фломастери. Пригадайте, які є прийоми створення образів і намалюйте неіснуючу тварину. Придумайте їй ім'я, подумайте, де ця тварина могла б жити, що їсти, з ким спілкуватися.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. Як ви розумієте слова відомих психологів щодо уяви? Наведіть приклади в їх підтвердження.

А. «Уявляти – це перетворювати» (С. Л. Рубінштейн).

Б. «Уява виступає як тимчасово виконуючий обов'язки логічного мислення» (А. В. Петровський).

Завдання 2. Прокоментуйте вислів О. Довженка щодо значення уяви.

«Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли повертаючись до найдорожчих джерел дитинства та юнацтва, нічого не бачить вона другого, не буденного, ніщо не гріє її, не будить радощі ані людського суму».

Завдання 3. *Визначте, які з перерахованих характеристик відносяться до уяви, а які – до уявлення.*

- А. Людина створює в своїй свідомості образ, якого поки в реальності ще не існує.
- Б. Це психічний процес віддзеркалення предметів або явищ, які в даний момент не сприймаються.
- В. Її діяльність найтіснішим чином пов'язана з емоційними переживаннями людини.
- Г. Її роль у творчому процесі важко переоцінити.
- Д. Це не просто наочні образи дійсності, а завжди певною мірою узагальнені образи
- Е. Образи створюються тільки шляхом переробки окремих сторін наявних у людини образів реальної дійсності.
- Є. Здійснює ряд функцій в психічній регуляції поведінки людини: сигнальну, регулюючу і настроювальну.
- Ж. Найважливішою умовою їх розвитку є наявність достатньо багатого перцептивного матеріалу.

Завдання 4. *Вставте пропущені слова в наведених нижче положеннях.*

- А. Уява – це процес перетворення ....., що відображають реальну дійсність, і створення на цій основі ..... уявлень.
- Б. Фізіологічною основою уяви є актуалізація ....., їх розпад, перегруповування і об'єднання в нові системи
- В. Образи ..... уяви виникають спонтанно, крім волі і бажання людини
- Г. Мрія – це уява, спрямована на .....
- Д. .... є результатом тих або інших порушень психіки або роботи організму.
- Е. Одним із найбільш поширених способів переробки образів сприйняття в образи уяви є ..... або ..... об'єкту або його частин.

Завдання 5. *Розв'яжіть запропоновані тестові завдання:*

А. Найпростіша форма синтезу в процесі уяви, що характеризує з'єднання частин двох або декількох предметів, в результаті якого виходить образ нового, називається: а) гіперболізування; б) аналогія; в) аглютинація; г) типізація.

Б. Процес свідомого конструювання людиною дійсності, а не простого механічного її копіювання чи відтворення позначається поняттям: а) активна уява; б) продуктивна уява; в) конструктивна уява; г) мрія; д) галюцинація.

В. У якому рядку розкрита сутність акцентування як механізму переробки уявлень в уявні образи: а) з абстрагованими образами проводяться операції, які можуть бути охарактеризовані як синтез; б) відбувається свідоме відволікання від неістотних, або другорядних, сторін об'єкту; в) відбувається включення вже відомих образів в новий контекст; г) підкреслюються найістотніші, типові ознаки образу; д) людина перетворює уявлення і створює нові не за наявним зразком, а самостійно.

Завдання 6. Подумайте і вкажіть, який прийом створення образу запропонував Леонардо да Вінчі? Як Ви гадаєте, де ще, крім мистецтва, використовується ця найпростіша форма синтезу у процесі уяви?

Всім відомі поради, які надавав Леонардо да Вінчі молодим художникам: «Якщо ти бажаєш заставити виглядати природно вигадану тварину, – нехай це буде, скажімо, змія, – то візьми для її голови голову вівчарки або лягавої собаки, приєднай до неї котячі очі, вуха сови, ніс борзої, брови лева, скроні старого півня і шию водяної черепахи».

Завдання 7. Охарактеризуйте й проаналізуйте ті методичні прийоми, які найбільше сприяють розвитку уяви.

На уроці літератури в середній школі широко застосовуються такі види роботи: переказ прочитаного, творчий переказ, постановка питань до прочитаного тексту; письмові завдання: підбір із тексту підпису до картинки, опис діючої особи літературного твору, написання невеликого твору про героїв, які особливо сподобалися.

Завдання 8. Прочитайте наведені нижче уривки з літературних творів. Вкажіть, які види довільної уяви вони ілюструють?

А. Нам ніколи не доводилося бачити браконьєра за його підлою роботою, але ми уявляємо собі, як може лупати він своїми баньками, коли кізочка дивиться на нього своїми печальними-печальними, повними сліз очима і вмирає... (О. Вишня «Дика коза»)

Б. Хлопець сидів на камені біля моря, сидів у гнітючій темряві і мимохіть уявляв себе помірним мандрівником, якого захопила пурга. (О. Донченко «Школа над морем»)

В. Микола не міг одірвати очей од неба, водив очима за зірками, придивлявся до густої Квочки, до Вожа, до Волосожара, і йому здавалося, що небо – то якась здорова дивна книга, а зірки – то якісь дивні слова, та тільки він не має хисту їх прочитати. Він вглядів дві ясні зірки вкупі, і йому здавалося, що одна зірка – то його доля, а друга зірка – то доля тієї дівчини, що перед вечором брала в березі воду. (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

Г. Шантала уявив собі степ. Палаюче сонце, витоптані пшениці, пониклі головки соняшників, кукурудзи шелестять! Здрагаються, ніби їм боляче. (П. Загребельний «Спека»)

Д. І, щоб добре налякати дівчат, Філька почав натхненно брехати:

– А на Лисій горі усі відьми по ночам на шабаш збираються. Хто на помелі, хто в ступні. Так і летять... Танцюють там, вогнища розводять та чоловічину варять (З. Тулуб «Людолови»)

Завдання 9. Прочитайте наведені нижче уривки з літературних творів. Вкажіть, які види мимовільної уяви вони ілюструють?

А. Загадається Чіпка. І встає перед його очима розгніваний Бог, обгорнувшись чорними хмарами... і гукає на Іллю – карати злого»!... Котить Ілля – небо й земля двигтять, як од вітру перина, од його бігу... Ось шваркнуло... вогняна стріла розпанахує небо... Страх обіймає Чіпку! (М. Мирний «Хіба ревуть воли як ясла повні»)

Б. ...йому здається, що співає кожний листок, вимовляє навіть слова, і ті слова, той голос тихесенько сиплються йому на лице, на руки й груди, на сааме серце. ...

Микола прокинувся, – і все диво хто його зна, де й ділось. (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

В. Кайдаш обернувся од комина, коли гляне під стіл, під столом лежить здоровий, як кабан, та кудлатий чорт... Кайдаш злякався і сів на лаві. (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»)

Г. І здалось раптом Іванові, що упав він дивним засобом не на землю, а в якусь начебто воду, і бистрина понесла його, вируючи і крутячи між дерев, хмар і сіл, і несподівано принесла додому, мов у казці. (О. Довженко «Воля до життя»)

ТЕМА 2.8. ЕМОЦІЇ І ПОЧУТТЯ

Питання та завдання для самоконтролю:

1. В чому полягає роль емоцій і почуттів у сфері людських взаєностосунків?
2. Чи поняття «емоції» та «почуття» є тотожними?
3. Чим відрізняються емоції людини від тваринних?
4. Які Ви знаєте психологічні теорії емоцій? Яка із них, на Вашу думку, найбільш ймовірна?
5. Перелічіть відомі вам форми переживань емоцій і почуттів.
6. Яким чином можна розвивати емоції та чи є в цього процесу певні вікові особливості?
7. Що таке функціональний стан організму?
8. Які Ви знаєте стани організму і психіки?

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Опрацюйте вказані методики («Діагностика емоційної спрямованості», «Вивчення самопочуття, активності та настрою») і проаналізуйте отримані вами результати.
2. Запропонуйте свій варіант виходу з депресії. Обґрунтуйте його.
3. Складіть рекомендації соціальному педагогу щодо регуляції різних емоційних станів.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. Уявіть собі людину, повністю позбавлену всіх емоцій. Як протікали б її психічні процеси? Як вона сприймала би навколишній світ? Які труднощі виникли б

у процесі виховання такої людини? Чи змогла б вона сформуватися в повноцінну особистість? Які проблеми вона б зустрічала при спілкуванні з іншими людьми?

Завдання

2. В наведених нижче положеннях заповніть пропущені місця: А. Сильні та відносно короточасні емоційні переживання, які супроводжуються різко вираженими руховими і вісцелярними проявами, називаються .....

Б. .... виникають у результаті узагальнення емоцій, мають виразно виражений наочний характер, відрізняються стійкістю.

В. Негативне емоційне переживання, викликане блокуванням якого-небудь прагнення, неможливістю досягти бажаного називається .....

Завдання 3. *Визначте, до якої категорії емоційних явищ належать переживання, описані в кожному випадку. За якими ознаками це можна встановити?*

А. Спортсмен Юрій перед стартом на відповідальних змаганнях спочатку «метався з кута в кут», потирав долоні, голосно сміявся, але потім раптом якось знітився, замовк – впав у стан стартової апатії.

Б. Славко всерйоз захопився футболом. Цілими днями він пропадав на стадіоні. Удома тільки й було розмов: про голи, паси, великих футболістів.

В. Грати із Сашком було одне задоволення, – просто казка. Він ніколи не докоряв партнерові за невдало посланий м'яч. Будь-який пас у бік Сашка завжди доходив до мети.

Г. Не зумівши організувати учнів на уроці, учитель вийшов із класу, гримнувши дверима.

Д. Забивши довгоочікуваний гол, гравці команди влаштували «купу малу», а потім з подвоєною енергією провели останню частину спортивної зустрічі, що було компенсовано ще одним голом.

Завдання 4. *Визначте, які з перерахованих нижче почуттів відносяться до етичних, які – до інтелектуальних, і які – до естетичних:*

Натхнення, розкаяння совісті, почуття товарищескості; здивування; почуття прекрасного; захоплення; почуття обов'язку; почуття іронії; злорадність; почуття комічного; почуття гумору; упевненість; почуття справедливості; почуття

трагічного; сумнів; почуття сорому; заздрість; подив; ентузіазм; пристрасть до творчості.

Завдання 5. Які емоційні явища описані в наведених нижче уривках з літературних творів? Обґрунтуйте свою відповідь. За якими параметрами розрізняються ці переживання? Які суб'єктивні відмінності? За якими зовні спостережуваними ознаками можна судити про емоційний стан іншого?

А. Їй було відродно думати, що вона не краща, як раніше думала, а гірша, набагато гірша за все, всіх, хто тільки є на світі. Але цього було мало. Вона знала це і питала себе «що ж далі?» А далі нічого не було. Не було ніякої радості в житті, а життя проходило. Наташа, мабуть, намагалася тільки нікому не бути тягарем, нікому не заважати, але для себе їй ніщо не було потрібне. Вона віддалялася від всіх домашніх... (Л. Толстой «Війна і мир»)

Б. П'єру захотілося теж говорити. Він просунувся уперед, відчуваючи себе натхненним, сам не знаючи ще навіщо, і сам не знаючи ще, що він скаже... Він озлобився проти сенатора, який вносив правильність і вузькість переконань... П'єр виступив вперед і зупинив його. Він сам не знав, що говоритиме, але почав жваво... (Л. Толстой «Війна і мир»)

В. Розбійники, що роблять! – закричав офіцер, обертаючись до П'єра. Обличчя офіцера було червоне і спітніле, очі похмуро блищали. – Біжи до резервів, привозь ящики! – крикнув він сердито. (Л. Толстой «Війна і мир»)

Г. П'єр хотів щось сказати, але поглянув на неї дивними очима, вираз яких вона не зрозуміла, і знову ліг. Він фізично страждав в цю хвилину: груди його стиснуло і він не міг дихати. Він знав, що йому треба щось зробити, щоб припинити це страждання, але те, що він хотів зробити, було дуже страшне... П'єр схопився з дивана і, похитуючись, кинувся до неї.

– Я тебе уб'ю! – закричав він і, схопивши зі столу мармурову дошку, з невідомою ще йому силою зробив крок до неї і замахнувся... П'єр відчув захоплення і красу оскаженілості ... Бог знає, що зробив би П'єр у цю хвилину, якби Елен не вибігла з кімнати. (Л. Толстой «Війна і мир»)

Д. Серце його раптом стукнуло і на мить кудись провалилося, потім повернулося, але тупою голкою, що засіла в ньому. Крім того, Берліоза охопив необґрунтований, але такий сильний страх, що йому захотілося бігти з Патріарших не оглядаючись. Берліоз тужливо озирнувся, не розуміючи, що його налякало, він зблід, витер хусткою лоб, подумав: «Що зі мною?» (М. Булгаков «Майстер і Маргарита»)

Е. Не дивлячись на всі утіхи і обнадіювання, повний відчай оволодів душею князя. В невимовній тузі дійшов він пішки до свого трактиру. Літній, запорошений, задушливий Петербург тиснув його як у лещатах, він штовхався між суворим або п'яним народом, вдивлявся безцільно в обличчя, можливо, пройшов набагато більше, ніж було варто. Він здригнувся: давня нав'язлива думка, раптом увійшла йому в голову. Вона полягала частково в тому, що якщо Рогожін у Петербурзі, то хоча б він і ховався на якийсь час, а все-таки неодмінно закінчить тим, що приїде до нього, до князя, з добрим або з поганим наміром. (Ф. Достоевський «Ідіот»)

Завдання 6. Прочитайте наведені нижче ситуації. Як Ви думаєте, яку емоцію відчуває людина? Чи достатньо наведеної інформації, щоб точно визначити емоцію?

А. Сидить похнюплено, плечі опущені, руки безсило звисають, голова схилена, нерухомий погляд спрямований у підлогу, голос глухий, мова трохи сповільнена.

Б. Поза напружена, руки гарячково перебирають край одягу, погляд бігає, мова уривчаста, швидка, голос гучний, іноді зривається.

В. Сидить нерухомо, трохи нахилившись уперед, тіло напружене, погляд невідривно спрямований на співбесідника, говорить майже шепотом або гучними уривчастими вигуками.

Завдання 7. Поясніть, чому дівчина ніяк не могла взятись за справу? Чим зумовлена її поведінка? Які емоційні явища можна розрізнити на прикладі цієї ситуації? За якими ознаками?

Ольга отримала лист від своєї подруги, який її неприємно вразив. Вона навіть трішки поплакала, а потім сама себе довго заспокоювала. Ольга розуміє, що повинна написати подрузі відповідь. Однак чомусь при цьому ніяк не може взятись за справу: постійно її відкладає, забуває про це.

Завдання 8. Пригадайте вірш М. Заболоцького «Неприваблива дівчинка».

Проаналізуйте, про яке емоційне переживання тут йдеться?

Чужая радость так же, как своя,

Томит ее и вон из сердца рвется,

И девочка ликует и смеется,

Охваченная счастьем бытия.

Ни тени зависти, ни умысла худого

Еще не знает это существо ...

Завдання 9. Прокоментуйте цитату американського психолога Карла Роджерса.

«Бути здатним до емпатії – означає сприймати внутрішній світ іншого точно, зі збереженням емоційних і смислових відтінків. Неначе стаєш цим іншим, але без втрати відчуття «неначе».

Завдання 10. Дайте своє визначення таким поняттям як «любов» і «пристрасть».

Чим відрізняються ці переживання? Які «переваги» і «недоліки» ви в них знаходите?

Завдання 11. Опишіть, як Діана могла б прямо або побічно виразити свій гнів або стримати його: а) прямий вираз гніву; б) непрямий вираз гніву.

Діана два місяці, не покладаючи рук, працювала над курсовою роботою із психології. Прикра випадковість перешкодила їй здати роботу вчасно. І ось тепер викладач відмовляється виставити їй оцінку, мотивуючи це тим, що вона здана із запізненням на одну годину. Діана відчуває, як її обличчя червоніє, серце починає сильно битися.

Завдання 12. Підберіть для кожного терміну (страх, фрустрація, агресія, перенесення, стримування гніву, вправи на розслаблення, радість, втеча) фразу, що характеризує його:

- а) спричинення шкоди іншій людині або предмету;
- б) хворобливий підхід;
- в) неприємна емоція, що належить до числа основних;
- г) буває викликана недоступністю або неправильним вибором мети;
- д) непрямий вираз гніву;

е) метод контролю над почуттям гніву;

Загальна психологія: методичні рекомендації

ж) найприємніша емоція;

з) найпоширеніша реакція на страх.

Завдання 13. *Кожний з описаних нижче персонажів бореться зі стресом. Вкажіть, якою стратегією він користується – вирішує проблему, змінює своє ставлення до неї або, змирившись з проблемою, прагне зменшити вплив на свій організм стресу, викликаного нею.*

А. Естелла потрапила в автомобільну катастрофу і отримала травму шиї. Вона стверджує, що в результаті цього нещасного випадку стала краще розуміти людей, у яких постійно щось болить.

Б. У ресторані Ден і його нова знайома були вимушені більше півгодини чекати, поки їх обслужать. Він почав жартувати з приводу повільності офіціантів, але врешті-решт вирішив, що в результаті цієї затримки у них виявилось більше часу на бесіду.

В. Начальник украй низько оцінив роботу Віктора. Віктор думав потім, щоб звільнитися, перейти в інший відділ або оскаржити рішення начальника. Він вибрав останній варіант.

Г. Стіл Еліни в офісі стоїть поряд із столом жінки, у якої гучний верескливий голос. Щоб зняти напругу, Еліна щодня в час обідньої перерви здійснює спокійну пробіжку парком.

Завдання 14. *Професор Фрідман працює над формулою щастя. Його учні і помічники запропонували включити у формулу як компоненти такі поняття: радість, дружні відносини, гроші, вік і душевний спокій. Які із запропонованих компонентів Ви включили б у формулу?*

ТЕМА 2.9.ВОЛЯ

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Назвіть характерні особливості волі як психічної функції.
2. Яку роль грає воля в поведінці та діяльності людини?
3. У чому сутність фізіологічних аспектів вольових дій?

4. Який взаємозв'язок між такими формами прояву волі як потяг, бажання і хотіння?
5. Перелічіть вольові якості, якими Ви володієте?
6. Яким чином можна виміряти вольові якості?
7. Чим відрізняється структура простого та складного вольового актів?
8. Чи існують способи розвитку вольових якостей? Якщо так, то які Ви знаєте?

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Опрацюйте вказані методики («Шкала локусу контролю Дж.Роттера», Опитувальник для дослідження рівня імпульсивності В.А.Лосенкова) та проаналізуйте отримані вами результати.
2. Запропонуйте прийоми роботи, які, на Ваш погляд, сприяють формуванню вольових якостей.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. Вкажіть, яка функція волі проявляється в кожній ситуації. Дайте обґрунтування своєї відповіді.

А. Людині страшенно хочеться пити. Вона підходить до водойми, готова зачерпнути води й випити її. Але їй говорять: «У цій водоймі виявлено холерну паличку, майте це на увазі». Людина виливає воду і йде далі.

Б. Під час повітряного бою льотчик одержав смертельну рану. У якийсь час він зрозумів, що якщо випустить із рук штурвал літака, загинуть усі, хто там перебуває. І от льотчик продовжує управляти літаком, благополучно саджає його й відразу безсило падає на підлогу кабіни. З літака його виносять уже мертвим.

В. У дуже жаркий день підліток Вадим працював на пришкільній ділянці. Хлопці покликали його купатися. Хоча Вадим виглядав дуже втомленим і виснаженим, він відмовився, пояснивши, що вирішив доводити будь-яку почату справу до кінця.

Завдання 2. Добре відомо, що в той час, коли людина вчиться їздити на велосипеді, їй буває достатньо подумати, що зараз вона впаде, як вона дійсно падає. Які механізми волі виявляються в цьому випадку?

Завдання 3. Визначте, що в наведеному списку може бути віднесене до довільної саморегуляції, а що – до вольової поведінки.

Стримування емоцій; управління запам'ятовуванням тексту; автогене тренування; постановка мети; самонавіювання; зміна мети; подолання внутрішніх перешкод; ритуальні дії перед іспитом; смислотворення; самоконтроль; формування аутоустановки; планування можливостей досягнення; боротьба мотивів; прийняття рішення; вибір між двома рівнозначними можливостями; зняття внутрішньої напруги; самопереконавання; релаксація; рефлексія; внутрішній діалог із самим собою; створення нових мотивів – стимулів; аутоагресія; самопідкріплення; формування тривалого наміру; побудова життєвої стратегії; вольове зусилля.

***Завдання 4.** Спробуйте пригадати на кожну букву алфавіту вольову якість.*

***Завдання 5.** Одним із проявів волі людини є її витримка. На конкретних прикладах поясність:*

А ...чи уміє ваш сусід по парті володіти собою під час занять, при виконанні важких завдань і т. д.?

Б. ... чи є витримка звичною для нього або вимагає великих зусиль?

В. ... у чому найбільш яскраво виявляється нестриманість вашого сусіда?

***Завдання 6.** Визначте, наявністю або відсутністю якої якості волі пояснюються особливості поведінки на контрольному уроці кожного з учнів.*

А. Була контрольна робота з алгебри. Я дав собі слово: що буде, то буде, а повинен вирішувати сам, ні в кого дивитися не буду. Вирішення останнього приклада довго не вдавалося. От внутрішній голос і говорить: «Слово дав, а двійку одержиш». Стали брати сумніви.... А інший голос повторює: «Володіти собою треба й у важкі хвилини робити все самому, бо ніколи нічого не вийде».

Проти першого голосу доводи привів... і допомогло. Разом із дзвінком здав роботу вчителю.

Б. Заплутався в контрольній по алгебрі. Сиджу, папір псую, рву на дрібні частини, усе з голови вилетіло. Бачу: Оля списує роботу начисто, а в чернетці весь хід вирішення видно. Сам не знаю, що мене штовхнуло, але подивився я, як завдання вирішується, і став робити свою по прикладу.

Завдання 7. Прочитайте наведений нижче приклад. Поясніть, в чому помилковість таких відповідей? Яку важливу сторону достовірно вольової дії упустили із виду ці випробовувані?

В одному з досліджень учнів 6-7 класів питали, яку людину називають наполегливою, яку – самостійною і т.д. Деякі називали наполегливою людиною таку, яка «під час суперечки ніколи нікому не поступається»; «ніколи не слухає інших, все робить по-своєму»; «не бере до уваги порад товаришів»; самостійною – ту, «яка живе своїм розумом, нікого не слухає».

Завдання 8. Прочитайте наведені нижче критерії (ознаки) розвитку вольових якостей особистості. Проведіть самоаналіз наявності у Вас вказаних якостей, встановіть рівень їх розвитку та назвіть причини відсутності якоїсь із якостей.

А. Цілеспрямованість виявляється в умінні ставити зрозумілу мету і завдання, в умінні планомірно здійснювати діяльність відповідно до поставленої мети.

Б. Наполегливість і завзятість виявляються в умінні тривало добиватися наміченої мети, в умінні продовжувати діяльність, не дивлячись на невдачі.

В. Рішучість виявляється в умінні приймати рішення швидко і самостійно.

Г. Витримка і самовладання виявляються в умінні зберігати ясність думки, в умінні управляти своїми діями.

Д. Самостійність та ініціативність виявляються в умінні самостійно приймати рішення і в умінні проявляти новаторство.

Завдання 9. Визначте, який психічний процес удосконалюється в цій ситуації. Які конкретно якості виховуються таким способом?

Тренер розповідав про такий прийом тренування баскетболістів. Гравцям дається завдання пробігти 1500 метрів по стадіону, передаючи м'яч у парах. Закінчуючи дистанцію, гравці налаштовуються на відпочинок, але в цей час звучить команда тренера: «Ще одне коло! (400 метрів)».

Завдання 10. Встановіть, про які вольові якості йдеться в наведених нижче літературних прикладах.

А. Стежкою наближались дві молодичі. Харитя постерегла їх, знов нагадала недужу, бідну маму і схиливши русяву голову, взялась до роботи. Вона мусить вижати жито! Вона мусить потішити свою бідну маму. (М. Коцюбинський «Харитя»)

Б. Вона бігла, хоч ноги в неї були слабкіші, ніж учора, а повітря було якесь густе, і трудно було дихати ним. Опріч того, Соломії докучав голод. Уже другу добу вона нічого не їла, під серцем докучав голод... Чим далі вона йшла, тим більше дивувалась, що сьогодні попадалось їй так багато живих істот. (М. Коцюбинський «Дорогою ціною»)

В. «Ну, – думає Марися, – треба попередити людей». Почекала вона трохи, а потім хутчіше назад. Кинулась у кущі, а куди бігти – не знає. А дівчина була уперта, зло її взяло. Рве об кущі плаття, ноги збиває, кусками чіпляється, а лізе вперед. Лізла, лізла, немає ні стежки, немає ні краю, аж всякі страхіття ввижатися почали. (П. Панч «Зацвіла папороть»)

МОДУЛЬ 3.

ПСИХОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ .

ТЕМА 3.1. ОСОБИСТІТЬ СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Встановіть співвідношення між поняттями «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість».
2. Які Вам відомі підходи щодо ролі біологічного і соціального у формуванні особистості? Якого підходу дотримуєтеся Ви?
3. Хто досліджував питання структури особистості? Який підхід, на вашу думку, є найбільш прийнятним?
4. Що таке «Я-концепція» особистості та яким чином вона формується?
5. Чим відрізняються стадії (чи етапи) розвитку особистості, визначені у вітчизняній та зарубіжній науці?
6. В чому сутність соціалізації особистості? Яке місце відводиться навчанню, вихованню і самотворенню в процесі становлення особистості?
7. Які можна виокремити періоди становлення психології особистості як науки?

8. Чому існує така різноманітність підходів до класифікації теорій особистості? Охарактеризуйте одну з теорій особистості.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Опрацюйте методику М.Рокича «Ціннісні орієнтації» та проаналізуйте отримані вами результати.
2. Зробіть аналіз першоджерел на тему «Психологічні теорії особистості».
3. Законспекуйте статті К. К. Платонова та С. Д. Максименка про структуру особистості із книги: Психологія особистості : хрестоматія : навч.посіб. / О.Б. Мельничук, Р.Ф. Пасічняк, Л.М. Вольнова та ін. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 532 с. – С.138-147; 147-176.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. Спробуйте пригадати на кожну букву алфавіту поняття, які стосується питань особистості як суб'єкта і об'єкта навчання, виховання і самотворення.

Завдання 2. Розв'яжіть наведені нижче тестові завдання:

А. Людину як індивіда характеризують... а) ріст; б) колір очей і волосся; в) тип вищої нервової діяльності; г) приналежність до раси; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

Б. Властивості людини, обумовлені біологічними чинниками, – це...

а) задатки; б) лідерство; в) моральність; г) гуманність; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

В. Особистісні властивості, обумовлені соціально, – це... а) інстинкти; б) ціннісні відносини; в) музичний слух; г) гострота зору; д) рефлекс; е) всі відповіді правильні; ж) всі відповіді неправильні.

Завдання 3. Нижче перераховані особливості поведінки людини, які характеризують її як індивіда або як особистість. Розподіліть на дві групи особливості, які відображають поведінку індивіда (група А), та особливості, які відображають поведінку особистості (група Б). Обґрунтуйте свій вибір.

Старанність, низька адаптація до темноти, товариськість, добра координація обох рук, повільна швидкість пізнання, велика емоційна збудливість, працьовитість, акуратність, мала моторна ригідність, висока сенсорна чутливість.

Завдання 4. *Визначте, які з перерахованих характеристик відносяться до особистості, а які – не відносяться.*

Здібності, переконання, характер, моральні властивості, спрямованість, мотиви, світогляд, самосвідомість, відносини, активність, мислення, рівень особистої культури, навички, таланти, темперамент, інстинкти, знання, соціальна установка, вікові особливості, пам'ять, воля, бажання, потреби, ідеали, самостійність, відчуття, індивідуальність, авторитетність.

Завдання 5. *Прокоментуйте повсякденні вирази. Що вони, на Вашу думку, означають?*

А. «Він – людина з великої букви»

Б. «Особистістю не народжуються, а стають».

Завдання 6. *Прокоментуйте наступні вислови. З якими з них Ви згодні (не згодні) і чому? Які із цих висловів можна використовувати як визначення сутності особистості?*

А. Людина в тій мірі суб'єкт, в якій він – особистість; організм – не суб'єкт.

Б. Особистістю є лише той, хто володіє яскравою індивідуальністю.

В. Особистість – це людина, що визначила в процесі суспільних відносин своє «Я» з «не-Я»..., активно впливаючи на «не-Я» в процесі своєї свідомої цілеспрямованої діяльності.

Г. Людина стає особистістю завдяки самосвідомості, яка дозволяє їй вільно підпорядковувати своє «Я» етичному закону.

Д. Особистість – суб'єкт і об'єкт суспільних відносин.

Е. Людина, узятая у своїй соціальній якості, є особистістю.

Завдання 7. *Визначте, до якої теорії особистості належать наступні положення:*

А. Якщо образ сприятливий, наша «Я – концепція» одержує підкріплення, а дії повторюються; якщо несприятливий – наша «Я – концепція» переглядається.

Б. Цивілізація з її заборонами і санкціями, з одного боку, велике благо і необхідність, інакше людство, повністю підкоряючись сексуальним і летальним інстинктам, не змогло б вижити, але, з другого боку, вона – тягар і небезпека для людства, оскільки все більше витіснення потягів веде до прогресуючого розвитку неврозів.

В. Особистість розглядається через паттерни поведінки (сукупність поведінкових реакцій) на різні ситуації. Позитивні та негативні стимули регулюють поведінку й управляють нею.

Г. Об'єктом дослідження є людина як суб'єкт та її суб'єктивні переживання свого існування. Основним прагненням людини є прагнення знайти значення свого існування. Не людина висуває питання про значення життя, а саме життя висуває це питання перед нею. Людина знаходиться в стані постійного вибору, за який вона несе відповідальність. Значення життя у кожного унікальне, людина його може знайти і реалізувати за будь-яких обставин. Коли у людини відсутнє значення життя, вона намагається його досягти «в обхід».

***Завдання 8.** Проведіть аналіз (або самоаналіз) образу «Я» відповідно до запропонованої схеми.*

- а) описати реальне «Я» особистості;
- б) описати ідеальне «Я» особистості;
- в) порівняти реальне та ідеальне «Я» особистості і визначити найбільш важливі пункти неузгодження;
- г) описати типові для особистості способи саморегуляції, спрямовані на усунення визначених неузгоджень.

ТЕМА 3.2. ТЕМПЕРАМЕНТ

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що таке «темперамент» і як він пов'язаний з характером?
2. Коли вперше учених почала цікавити проблема темпераменту? Поясніть виникнення конституційних теорій темпераменту.
3. Які типи вищої нервової діяльності були покладені І. П. Павловим в основу темпераменту?

4. Як пов'язаний темперамент та психічні властивості нервової системи?
5. Охарактеризуйте класичні типи темпераменту, спираючись на опис Я.Стреляу.
6. Як виявляється тип темпераменту в поведінці та діяльності людини?
7. Яким чином можна виміряти тип темпераменту ?
8. Чи можна впливати на формування типу темпераменту? Якщо так, то яким чином?

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Опрацюйте вказану методику («МРІ» – діагностика індивідуально-психологічних властивостей особистості і типів темпераменту) та проаналізуйте отримані вами результати.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. Розв'яжіть наведені нижче тестові завдання:

А. Прояви темпераменту в моторній сфері – це... а) темп; б) ритм; в) агресивність; г) біоритми; д) акуратність; е) інтенсивність; є) всі відповіді правильні; ж) всі відповіді неправильні.

Б. Індивідуально-своєрідною, природно обумовленою сукупністю динамічних проявів психіки називається: а) темперамент; б) характер; в) здібності, г) всі відповіді правильні; д) всі відповіді неправильні.

В. Прояв темпераменту можна помітити і у тварин: а) вищих тварин; б) нижчих тварин; в) безхребетних тварин; г) найпростіших; д) у всіх.

Задача 2. Вставте пропущені слова у наведені нижче положення.

А. Під темпераментом розуміють характерну для заданої людини сукупність ..... , пов'язаних з емоційною ....., швидкістю виникнення ....., їх припиненням та зміною, з одного боку, і їх силою з іншого.

Б. Фізіологічні основи вчення про темперамент починається з ....., який визначив чотири типи темпераменту: ....., ..., ... і .....

В. У результаті досліджень властивостей темпераменту В.М.Русаловим до двох основних властивостей нервової системи (..... / чутливість) були додані інші: витривалість, ..., швидкість і чутливість.

Г. Фізіологічна концепція темпераменту І. П. Павлова отримала назву вчення про тип .....

Д. Темперамент – це ..... категорія, що охоплює лише ..... аспекти поведінки.

Завдання 3. *Серед наведених нижче ознак виберіть риси і властивості темпераменту. Дайте обґрунтування свого вибору.*

Неврівноваженість; працьовитість; почуття обов'язку; відповідальність; добра координація; акуратність; вразливість; ввічливість; низька працездатність; швидке включення в роботу; низька адаптованість; схильність до оперативної роботи; висока контактність; циклічність у настрої і діяльності; замкнутість; надання переваги самотності; надання переваги великій галасливій компанії; вразливість; малорухливість.

Завдання 4. *Виберіть з наведеного нижче переліку характеристики, що не відносяться до темпераменту.*

Працьовитість, наполегливість, свідомість, неврівноваженість, музичність, кмітливість, сенситивність, реактивність, екстраверсія, запальність, агресивність, емоційність, педантичність, вимогливість, принциповість, швидке переключення уваги, гострота зору, лінощі, високі розумові здібності, повільність, геніальність, сила емоційної реакції, багатство міміки, глибина почуттів.

Завдання 5. *Поспостерігайте за одним зі своїх одногрупників і визначте його тип темпераменту. Доведіть свою думку.*

Завдання 6. *З перерахованих нижче якостей виписіть в окремі колонки ті, які характеризують сангвініка, флегматика, холерика і меланхоліка:*

Підвищена активність, тривала працездатність, енергійність, стриманість, запальність, непосидючість, терплячість, повільність рухів і мови, повільна зміна почуттів і настроїв, слабка емоційна збудливість, швидке засвоєння і перебудова навичок, мала активність, млявість, виразність міміки і пантоміміки, мовчазність, невпевненість у собі, підвищена емоційна збудливість, витриманість, пригніченість і розгубленість при невдачах, швидке виникнення і зміна відчуттів, мала активність, спокійний і рівний настрій, зосередженість уваги.

Завдання 7. На підставі наведених нижче характеристик, визначте тип темпераменту підлітків.

А. Віктор. Хода некваплива. Повільний. Говорить поволі, але докладно та послідовно. На уроках сидить з байдужим виразом обличчя, сам руки не піднімає, але на питання вчителя звичайно відповідає правильно. Його важко розсмішити або розсердити. Сам нікого не кривдить, до сварок відноситься байдуже. Любить порядок.

Б. Борис. Часто захоплюється. Часто береться за роботу, яка йому під силу. Надзвичайно рухливий. Будь-якої хвилини готовий зірватися з місця і «летіти» в будь-якому напрямі. Руки не знаходять спокою. Швидко і часто повертає голову в усі сторони. Запальний. Різко переходить від сміху до гніву, і навпаки. Чутливий і до доброго, і до поганого.

В. Галина. Дуже вразлива. Щонайменша неприємність виводить її зі стану рівноваги. Образлива. Довго пам'ятає образи і хворобливо їх переживає. Мрійлива. На уроках нерідко «витає в хмарах». Пасивна в спілкуванні. Часто не вірить у свої сили. Якщо в роботі зустрічає труднощі, то опускає руки, губиться і не доводить справу до кінця.

Завдання 8. Чи можливий збіг темпераменту двох людей при великій відмінності їх характерів? Обґрунтуйте Вашу відповідь або наведіть приклад.

Завдання 9. Яка властивість темпераменту виявляється у випробовуваних Антона і Влада?

В ізолюваному кабінеті випробовувані Антон і Влад «чекають» болю. Їх попередили, що як тільки експериментатор злічить від 20 до 0, вони отримають сильне больове подразнення. І дійсно, як тільки експериментатор вимовив «нуль», випробовувані відчули удар струму по пальцю. Якщо порівняти зміну шкірно-гальванічної реакції в процесі очікування болю та у момент подачі больового подразника, то виявляється, що між Антоном і Владом існує велика різниця. В Антона очікування болю дає більшу шкірно-гальванічну реакцію, ніж сам біль; у Влада – меншу.

Завдання 10. *Визначте, прояви яких типів темпераменту спостерігаються в описаних нижче випадках? Встановіть, у кого з дітей відбулося «маскування» темпераменту і чим зумовлене маскування вроджених властивостей темпераменту – віковими особливостями, внутрішнім конфліктом чи функціональним станом нервової системи? Відповідь обґрунтуйте.*

А. Андрій у дитинстві був спокійним, врівноваженим хлопчиком. Був стриманий у проявах почуттів, терплячий, наполегливий. У молодших класах вчився добре. Але з 12 років батьки почали відмічати зміни у поведінці Андрія. Він часто вибухав негативними емоціями, грубіянив учителям, батьку, чого раніше ніколи не було. Став різким, нетерплячим, часто конфліктував із товаришами. Міг від злості жбурнути, або зламати якусь річ. Такі зміни спостерігалися протягом чотирьох років у різних ситуаціях сімейного та шкільного життя. У дев'ятому класі він став спокійнішим, стриманішим. Школу закінчив добре.

Б. Світлана у ранньому дитинстві перенесла важке захворювання. До хвороби, за словами батьків, вона була спокійна і врівноважена, завжди відзначалася бадьорим настроєм. Після хвороби у дівчинки уповільнився фізичний розвиток і різко змінилася поведінка – з'явилася нервозність, підвищена збудливість, а у підлітковому віці – різкість, дратівливість, грубість. Ці прояви спостерігалися у різних ситуаціях сімейного та шкільного життя при різних мотивах та стосунках дівчинки. У 16 років її поведінка знову стала врівноваженою.

В. У Владислава у підлітковому віці змінилася поведінка у зв'язку із розлученням батьків, коли батько пішов із сім'ї. До цього хлопець відрізнявся життєрадісним, бадьорим настроєм, був емоційно врівноваженим. У нього стала спостерігатися підвищена дратівливість, непокірність. Мати каже, що з Владиславом стало вдома важко дійти згоди: він з найменшого приводу може вчинити скандал, не хоче нічого робити вдома, замкнувся у собі. У школі він поводить більш врівноважено, але й тут іноді вчиняє бійки з товаришами.

Г. Алла в дитинстві відрізнялася впертою й агресивною поведінкою. Украй нестримана і вередлива, вона викликала постійні нарікання вчителів і родичів, хоча вчилася добре. Коли дівчинка вчилася в 7 класі, сім'я змінила місце проживання. В

новій школі Алла була вибрана старостою і з великою відповідальністю віднеслася до доручення. Поведінка Алли змінилася. У навчальній та громадській роботі вона проявила велику активність і наполегливість. Зміни в поведінці були стійкі і спостерігалися упродовж всього подальшого навчання. Запальність, нестриманість виявлялися тільки удома, але лише щодо батьків, які надмірно опікали дівчинку.

Завдання 11. Для діагностики темпераменту використовують апаратні методики (тобто дослідження проводяться за допомогою електроенцефалограф, а також приладів, що дозволяють виміряти час реакції і т.д.) та методи опитування. Які методи, на ваш погляд, більш показові й доцільні щодо темпераменту? Чому?

ТЕМА 3.3. ХАРАКТЕР

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що таке характер і який його зв'язок із темпераментом?
2. Які існують пояснення прояву рис характеру на сьогоднішній день?
3. Які експериментальні дослідження характеру Ви можете назвати?
4. Опишіть структуру характеру.
5. Дайте характеристику провідних рис характеру людини.
6. Що таке акцентуація характеру? Проаналізуйте їх вплив на поведінку і діяльність людини.
7. Які Ви знаєте сенситивні періоди у становленні і розвитку позитивних рис характеру?
8. Яка роль самовиховання у становленні характері особистості?

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Опрацюйте методику «Опитувальник Шмішека» і проаналізуйте отримані вами результати.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. Розв'яжіть наведені нижче тестові завдання:

А. Кречмер пояснював характер... а) ендокринними чинниками; б) соціальними чинниками; в) спадково-придбаними чинниками; г) соматичним станом; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

Б. Чим відрізняються поняття темпераменту і характеру? а) нічим не відрізняються; б) темперамент описує динаміку психіки; в) характер описує змістовну сторону психіки і поведінки; г) це майже не зв'язані поняття; д) характер людини не змінюється.

В. Інтелектуальними рисами вдачі є: а) вразливість; б) допитливість; в) наполегливість; г) кмітливість; д) винахідливість.

Завдання 2. Доведіть що поняття «темперамент», «характер» і «особистість» не позначають одне і теж. Які структурні відмінності цих понять Ви вважаєте основними?

Завдання 3. Проведіть аналіз характеру когось із знайомих або самоаналіз, використовуючи наступну схему:

- а) визначити, які властивості виявляються в індивіда щодо праці;
- б) визначити, які властивості виявляються щодо речей;
- в) визначити, які властивості виявляються щодо інших людей;
- г) які властивості виявляються щодо себе;
- д) оцінити визначені властивості за їх соціальною значущістю та ступенем вираженості.

Завдання 4. Прочитайте наведений нижче вислів Л. М. Толстого. Про які важливі риси вдачі говорить письменник?

«Найкраща людина та, яка живе переважно своїми думками і чужими почуттями; найгірша людина – сорт людини, яка живе чужими думками і своїми почуттями. З різних поєднань цих чотирьох основ, мотивів діяльності – всі відмінності людей».

Завдання 5. Виберіть з наведеного списку слів ті, якими можна описати характер.

Повільність, вразливість, товариськість, сила емоційної реакції, швидка адаптація, вразливість, благородність, працьовитість, скупість, розбещеність, агресивність, запальність, оптимізм, неохайність, рішучість, дружелюбність, воля, вимогливість, ініціативність, наполегливість, ранимість, плаксивість, енергійність, спостережливість, життєрадісність, винахідливість, кмітливість, нахабство, самовпевненість, обережність, тривожність, винахідливість.

***Завдання 6.** Прочитайте уривок одного із творів Гегеля. Які риси вдачі мав на увазі філософ?*

«До характеру належить перш за все та формальна сторона енергії, з якою людина, не даючи збити себе з прийнятого шляху, переслідує свою мету та інтереси, зберігаючи у всіх своїх діях згоду із самою собою. Без характеру людина не може вибратися зі своєї невизначеності, або ж вона з одного напрямку впадає в інший, протилежний. Людина з характером імпонує іншим, тому що вони знають, з ким мають справу в її особі... Через здійснення великої мети людина знаходить в собі великий характер, що робить її маяком для інших...».

***Завдання 7.** У наведених характеристиках студентів визначте вольові, інтелектуальні та емоційні риси характеру. У яких характеристиках проявляється спрямованість особистості та якого типу? Відповідь обґрунтуйте.*

А. Борис, 18 років. Вступив до авіаційного університету на факультет програмування за компанію з товаришем. Легко піддається впливу. Коли батьки у нього запитували, ким хоче бути – завжди відповідав по-різному: то авіаконструктором, то керівником фірми, то програмістом, а то взагалі не міг чітко сказати, ким хоче бути. Зараз, коли вчиться на другому курсі, почав розуміти, що програмування його не цікавить, але щось змінювати у своєму житті не наважується – вважає занадто клопітною справою переводитися в інший ЗВО та й взагалі намагається не думати про майбутнє. Вчиться посередньо, особливих успіхів не демонструє. Коли щось не виходить – швидко втрачає інтерес до справи.

Б. Ольга, 17 років. Вчиться з усіх предметів добре, завжди готується до занять, багато працює, ставиться до завдань відповідально, ерудована, тому завжди може відповісти одногрупникам на запитання з різних предметів. Честолюбна, добре знає, що хоче стати висококваліфікованим фахівцем у галузі банківської справи, краще за всіх розбирається у математиці, добре знає, в якому банку хотіла б працювати – у найпрестижнішому. До одногрупників звертається в основному з ділових запитань, від запрошень на вечірки у клубах відмовляється.

В. Аліна, 19 років. Любить динамічну музику, під яку часто танцює, від музики у неї покращується настрій. Сама теж вміє грати на гітарі й співати. Коли вона вирішила

навчитися грати, зробила все для того, щоб придбати найгарнішу гітару, пішла на курси та багато тренувалася, щоб добре виходило. Проте, коли щось не виходить – нервує, дратується. Любить виступати на студентських вечорах, довго готується до них, щоб виступ був вдалим, але дуже переживає за успіхи, завжди запитує подруг, чи добре вона виступила. Не любить наводити порядок у кімнаті: матері доводиться по 10 разів нагадувати, що треба прибрати речі, але Поліна каже: «Добре, потім приберу», і весь час присвячує грі на гітарі.

Завдання 8. *Вкажіть, які провідні риси характеру, на Вашу думку, будуть формуватися у дівчат під впливом різних умов? У чому полягають психологічні причини формування різних рис характеру? Відповідь обґрунтуйте.*

А. Юля виховувалася у дружній родині. У сім'ї майже ніколи не було сварок, усі конфлікти залагоджувала мати, яка терпіти не могла, коли хтось починав голосно сперечатися. Юля була єдиною донькою у сім'ї, батьки ніколи ні в чому їй не відмовляли, її усі любили і завжди дарували багато подарунків. Сім'я була забезпеченою, тому усі бажання Юлі одразу виконувалися. Бабуся, яка теж жила із ними, на кухні завжди робила усе сама. Юлю домашніми справами не обтяжували: «Нехай вчиться, на неї ще вистачить роботи, коли виросте» – любила повторювати бабуся. – «Поки я є, їй тут немає чого робити».

Б. Батько Ніни – військовослужбовець, мами – вчителька. Сім'я дружна, батьки, якщо вирішували між собою якісь проблеми, намагалися не конфліктувати при Ніні, щоб не хвилювати її. Після прояснення якоїсь ситуації мирилися. Батьки стежили за дотриманням режиму у сім'ї. Мати привчила Ніну з дитинства прибирати іграшки, мити посуд, дівчинка з радістю завжди допомагала мамі готувати. Влітку Ніна їздила до бабусі, яка часто брала її на город, щоб Ніна їй допомагала.

Завдання 9. *Нижче перераховані літературні і казкові герої. Хто з них і чому може бути віднесений до екстравертів, а хто – до інтровертів? Щи спільного ви можете знайти у всіх інтровертів та екстравертів?*

Анна Кареніна, Чиполліно, Родіон Розкольників, Буратіно, Колобок, Баба-Яга, Отелло, Джульєта, Дон Кіхот, Плюшкін, Онегії, Ємеля, Санчо Панса, Кіт Матроскін, Попелюшка, Сніжна Королева, Червона Шапочка, Павка Корчагін,

Анжеліка, Чеширський Кіт, Джеймс Бонд, Остап Бендер, Еллочка Людоїдка, Кіт Базилію, Лисиця Аліса, Фреді Крюгер, дядько Стьопа, Шрек, Астерікс, Дід Мороз.

Завдання 10. Нижче наведені чинники, що впливають на виховання характеру. Які з них ефективні, які – ні?

Наслідування, навіювання і самонавіяння, покарання, заохочення, переконання, ідентифікація, емпатія, рефлексія, світогляд, особистісна спрямованість, гра соціальних ролей.

ТЕМА 3. 4. ЗДІБНОСТІ

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що таке здібності та яка їх роль у житті людини?
2. Які Вам відомі підходи до пояснення природи людських здібностей?
3. Які існують класифікації здібностей? Чому їх така різноманітність?
4. Від чого залежить, якого рівня досягне розвиток здібностей індивіда?
5. В чому полягають індивідуальні психологічні відмінності людей за здібностями?
6. Яким чином відбувається взаємодія та взаємокомпенсація здібностей?
7. Які Вам відомі вікові особливості формування та розвитку здібностей?
8. За яких умов і під впливом яких факторів розвиток здібностей найбільш успішний?

Завдання для індивідуальної роботи:

Завдання 1. Опрацюйте методику «Вербальний тест Айзенка» на оцінку інтелектуальних здібностей і проаналізуйте отримані вами результати.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. Прокоментуйте наведений уривок з книги Джона Уотсона «Біхевіоризм». З чим Ви погоджуєтесь і з чим ні? Які, на Ваш погляд, практичні наслідки такої теоретичної орієнтації?

«Довірте мені десяток здорових нормальних дітей і дайте можливість виховувати їх так, як я вважаю потрібним. Гарантую, що, вибравши кожного з них навмання, я зроблю його тим, ким задумаю: лікарем, юристом, художником і навіть жебраком або злодієм, незалежно від його даних, здібностей, покликання або раси його предків».

Завдання 2. Візьміть участь у суперечці двох мислителів. Чия точка зору вам ближче? Визначте сучасну позицію з цього питання.

Клод Гельвецій: «Всі люди із звичайною організацією володіють однаковими розумовими здібностями».

Денні Дідро: «Пан Гельвецій, дайте відповідь на маленьке питання. Ось п'ятсот дітей, що тільки що народилися, їх готові віддати вам на виховання по вашій системі; скажіть мені, скількох з них ви зробите геніальними людьми? Чому не всіх п'ятсот? ... Генії падають з неба. І на один раз, коли він зустрічає ворота палацу, доводиться сто тисяч випадків, коли він падає мимо».

Завдання 3. Визначте, що з перерахованого списку можна віднести до здібностей, а що – не можна? Чому?

Здатність до прямоходіння; здатність представляти свої думки і відчуття в наочних образах; здатність до розпізнавання запахів; здатність до вольової регуляції поведінки; здатність до точного сприйняття колірних відтінків; здатність до говоріння; здатність до гри на фортепіано; здатність до швидкого рахунку в думці; здатність до мов; здатність до віршування; ораторська здатність; педагогічні здатності; здатність до кулінарії; здатність до побудови абстрактних уявних конструкцій; здатність до комбінування просторових образів; здатність до синтезу образного матеріалу; здатність до праці; здатність до рефлексії; здатність до спілкування за допомогою мови; здатність до саморозвитку.

Завдання 4. Продовжте наведені нижче вислови:

А. Навіть якщо в дитячому віці і виявилася якась здатність, це зовсім не є гарантією .....

Б. Щоб здібності реалізувалися, необхідно .....

В. Не можна говорити про наявність здібностей до малювання, якщо людину .....

Г. «Нездатність» до чого-небудь виявляється, коли при рівних умовах людина ...

Д. При виражених здібностях батьків з великою вірогідністю створюються .....

Е. Здатність – це завжди здібність до чогось, до конкретної діяльності; задатки ж самі по собі .....

Є. Задатки багатозначні: один і той же задаток може .....

Завдання 5. *Із наведених нижче характеристик визначте ті, що дозволяють говорити про наявність у людини здатностей до якої-небудь діяльності. Дайте обґрунтування свого вибору.*

Швидкість оволодіння діяльністю; бажання оволодіти даною діяльністю; якість досягнень; інтерес до діяльності; легкість оволодіння діяльністю; динаміка оволодіння знаннями і уміннями.

Завдання 6. *В психології прийнято вважати, що із задатків доброго слуху в процесі розвитку індивіда можуть сформуватися і музичні здібності, і здібності радіоакустики. Задатки доброго зору можуть перетворитися і на художні здібності, і в здібності годинникаря або приладоремонтника. Який звідси можна зробити висновок про співвідношення задатків і здібностей? Від чого залежить, які саме здібності розвинуться на основі тих або інших задатків?*

Завдання 7. *Визначте, про які спеціальні здібності йдеться у наведених прикладах, які задатки зумовлюють прояв цих здібностей та які властивості характеризують ці здібності?*

Задатки: Художній тип нервової системи; слабкий тип нервової системи, нервово-фізіологічні властивості аналізаторів, сильний урівноважений тип нервової системи.

Властивості: здатність тонко розрізняти висоту звуків; здатність до абстрактних розмірковувань; образна уява; точне закарбування і збереження у пам'яті зорових вражень; здатність комбінувати образні елементи; здатність переживати і відчувати емоційну виразність музики.

А. Надя малює «за уявою». І ця уява в неї є дивовижно місткою та далекоглядною. Наді показали уламок античного барельєфу. На уламку зображено старця, уся фігура і поза якого виражає тяжку скорботу. Надя за декілька хвилин встигла зробити два малюнки, які відтворюють у двох варіантах те, що відсутнє на уламку, і з чудовим відчуттям стилю і настрою додумала стародавній сюжет. Надя малювала уже з п'яти років. Це малювання було включене у гру. Малюнки Наді – це не просто гра, а задоволення усе зростаючої творчої потреби. Вона зображувала героїв казок, грецьких міфів. Які точні замальовки людей, тварин,

жанрових сценок з найрізноманітнішими персонажами підказувала їй посправжньому художня зорова пам'ять! У малюнках Наді вражає чарівне композиційне відчуття, чудовий окомір, який дає можливість з безпомилковою точністю побудувати малюнок, розташувати його у просторі...» (Кассиль Л. Воображение Нади Рушевой). Б. У П. І. Чайковського ще в дитинстві відзначали велику емоційну чутливість. Він був дуже вразливим хлопчиком. Будь-яка найменша дрібниця могла його зачепити, образити. Батьків сильно тривожила надмірна музична вразливість сина. Одного разу Петрик, як завжди, жадібно слухав музику. Раптом він зіскочив, пішов у дитячу кімнату і там несподівано розплакався. «О, ця музика, музика! Звільніть мене від неї! Вона у мене ось тут! – ридав він, вказуючи на голову. – Вона не дає мені спокою». Так само емоційно він сприймав і спів матері. Надзвичайно глибоко також Петро Ілліч пережив у дитинстві розлуку з близькими. Така чутливість органічно вліталася у його композиторську діяльність. Вона допомагала йому жити почуттями своїх музичних героїв та глибоко усвідомлювати трагізм переживань дійових осіб своїх опер. І ці переживання він втілював у звуки.

Завдання 7. Визначте, про які здібності йдеться у наведених прикладах? З якими рисами характеру вони поєднуються?

А. Маруся Кайдашиха вміла дуже добре куховарити і ще й тепер її брали до панів та до попів за куховарку на весілля, на хрестини та на храми. (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»)

Б. Цінують його на службі, це правда. Побільше б нам, кажуть, таких працівників. Чує нове, в старому не закис; завзятий до праці, ідеями на ходу так і сипле, завжди спроможний переконати в своїй правоті. Всі оті «Кімнати щастя», вікторини, карнавали на воді – все то винаходи їхнього «зачіплинського» генія. (О. Гончар «Собор»)

В. Якби ти, мамо, бачила, як вона малює! Вікна і двері, балкон – все чисто обмалювала. І стіни картинами обвішані. Їй кажуть, що у неї талант, а вона тільки всміхається. А по-моєму вона про те краще всіх знає. Якби не зала, то й неф малювала б кожного дня. Танці, телевізор, кіно – то не для неї. Але малює то так

майстерно – грандіозно, що навіть сам мороз-морозенко міг би позаздрити. (А. Морговський «Первоцвіт»)

Г. Йосип – цікавий хлопець, талановитий, зразу далася йому грамота, зразу він не тільки второпав її, а ще полюбив.... Після тривалої трилітньої науки він так читав, що дяка заткне за пояс, а писав куди краще від самого дяка, у того літери мов п'яні, то сюди, то туди порозхилялися, а коли Йосип пише – папір наче лочиком устеле – літери рівні, круглі, стрічки – мов лава москалів на муштрі. (П. Мирний «Як ведеться так і живеться»)

Завдання 8. Прокоментуйте наведені думки. Яке співвідношення задатків і здібностей в людини?

А. Рафаелем може стати тільки той, «в кому сидить Рафаель», але чи вдасться індивіду на зразок Рафаеля розвинути свій таланти – це цілком залежить від попиту, який у свою чергу залежить від розподілу праці і від породжених ним умов просвіти людей.

Б. Людина ніколи б не проявила своїх здібностей, якби не народилася з відповідними генами музичних, технічних, літературних здібностей. Розвиток здібностей носить іманентний характер, скоюється за принципом властивої самому організму внутрішньої доцільності, абсолютно незалежно від зовнішнього середовища.

В. Абсолютний слух як здатність не існує у дитини до того, як вона вперше стала отримала завдання визначати висоту звуку. До цього існував тільки задаток як анатомо-фізіологічний факт.

Г. Не в тому справа, що здібності виявляються в діяльності, а в тому, чи вони створюються в цій діяльності.

Д. Свої здібності людина може взнати, тільки спробувавши прикласти їх.

Завдання 9. Дайте відповіді на перераховані нижче питання.

А. Чи таланти володіє людиною або людина – талантом? (Ф. М. Достоевський).

Б. У сім'ї ростуть дві дитина. В однієї є здібності до музики, а у іншої – ні. Чому?

В. У кого краще вчитися – у талановитого педагога, котрий уміє «навчити», чи у блискучого професіонала, що знає тонкощі фаху?

Г. Чи можна «з бруду» піднятися «в князі»?

Д. Чим краще володіти – загальними або спеціальними здібностями?

Е. Чи бувають ні до чого не здібні люди?

Є. Чи сумісні геніальність і лиходійство?

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Психологія в комплексі наук про людину	4
2	Розвиток психіки і свідомість людини	4
3	Психологія особистості	4
4	Психологія соціальних груп	4
5	Пізнавальні психічні процеси особистості	4
6	Емоційно-вольові процеси особистості	4
7	Індивідуально-психологічні особливості особистості	6
	Разом	30

Питання для проміжного та підсумкового контролю знань здобувачів вищої освіти

1. Що вивчає психологія?
2. З якими іншими науками пов'язана психологія?
3. Які ви знаєте основні галузі психології?
4. У чому полягає суть сигнальної ролі психіки?
5. Якою є послідовність етапів розвитку нервової системи?
6. Як пов'язаний розвиток психіки з середовищем та умовами життя?
7. Що спільне і що відмінне у психічній діяльності тварини і людини?
8. В чому полягає рефлекторна діяльність мозку?
9. Що таке родова пам'ять?
10. Назвіть функції окремих частин великих півкуль.
11. Назвіть об'єкт вивчення психології.
12. Якою є послідовність етапів розвитку психіки?
13. Які завдання вирішує психологічна наука?

14. Яка роль праці у виникненні людської свідомості?
15. В чому полягає суть розумової діяльності тварин?
16. В чому суть першої та другої сигнальної системи?
17. Охарактеризуйте особливості нервової системи.
18. В чому полягає соціальна поведінка тварин?
19. Якими є умови розвитку людської свідомості?
20. Дайте характеристику нервовим процесам в корі великих півкуль головного мозку.
21. Охарактеризуйте основні принципи психології.
22. Психологія як компонент життєвого досвіду.
23. Охарактеризуйте стадії розвитку психіки.
24. Чому обмін сигналами, що має місце у тварин, не може ототожнюватися з мовою людини?
25. Охарактеризуйте форми реагування тварин.
26. В чому полягає історичний розвиток людської свідомості?
27. Які ознаки людської свідомості?
28. В чому полягає інстинктивна поведінка тварин і людини? Дайте характеристику основним інстинктам.
29. В чому полягає суть соціальної поведінки тварин.
30. Які нервові процеси відбуваються в корі великих півкуль? Дайте їм характеристику.
31. Якими є головні ознаки особистості?
32. Види і класифікація груп.
33. У чому виявляється суспільна сутність особистості?
34. Як співвідносяться між собою поняття «особистість» і «індивідуальність»?
35. У чому полягає істотна відмінність між офіційним та неофіційним лідером групи?
36. Якою є структура особистості?
37. Феномени ідентифікації, рефлексії та емпатії.

38. Що таке спрямованість особистості?
39. Адаптація людини в групі.
40. Якими є головні групи мотивів особистості?
41. Проблеми згуртованості колективу.
42. Як поділяються цілі особистості?
43. Що таке соціально-психологічний клімат колективу.
44. Ієрархія потреб особистості.
45. Структура конфлікту. Динаміка конфлікту.
46. Інтереси та їх види.
47. Які чинники зумовлюють психічний розвиток особистості?
48. Функції та типологія конфліктів. Основні стилі поведінки при розв'язанні.
49. Поняття про темперамент.
50. Поняття про емоції і почуття.
51. Формування та структура характеру.
52. Відмінність між здібностями, знаннями, уміннями і навичками.
53. Природа емоцій і почуттів.
54. Вольові якості особистості.
55. Мислення, його види.
56. Рівні розвитку здібностей
57. Види та форми уваги.
58. Типи темпераментів.
59. Головні властивості темпераменту.
60. Загальне поняття про характер і його природу.
61. Структура здібностей.
62. Основні функції емоцій.
63. Поняття про волю.
64. Вищі почуття.
65. Види і властивості відчуттів.
66. Шляхи виховання і розвитку волі.

67. Позитивні і негативні сторони кожного типу темпераменту.
68. Поняття про уяву, її види.
69. Джерела формування людського характеру.
70. Поняття про здібності та задатки.
71. Початкові етапи становлення здібностей, процес їх формування і подальшого розвитку.
72. Класифікація емоційних станів.
73. Види емоцій і почуттів.
74. Фізіологічні основи сприймання.
75. Увага, її властивості.
76. Пам'ять, її види.
77. Вольові якості особистості.
78. Мислення, його види.

Теми для рефератів та доповідей:

1. Психологія та історія.
2. Система явищ, які вивчаються в сучасній психології.
3. Соціологічні аспекти психологічних досліджень.
4. Методи психологічних досліджень.
5. Значення психологічних знань для педагогічної теорії та практики.
6. Основні етапи розвитку психіки у тварин.
7. Фізіологічні основи мотивації та емоцій.
8. Елементарні та вищі психічні функції у людини.
9. Генотипічно обумовлені психічні та поведінкові властивості людини.
10. Мотивація та емоції у людини та тварин.
11. Особливості вищих людських здібностей.
12. Типи темпераментів, їх психологічна характеристика.
13. Типологія характерів.
14. Індивідуальний стиль діяльності.
15. Визначення характеру людини.
16. Діагностика уваги особистості різного віку.

- 17.Розвиваючі вправи для тренування уваги дітей шкільного віку.
- 18.Розвиток ейдетичності уваги.
- 19.Ейдетична пам'ять.
- 20.Розвиток пам'яті людей різного віку.
- 21.Діагностика пам'яті дітей шкільного віку.
- 22.Методи тренування пам'яті.
- 23.Діагностика мислення людей різного віку.
- 24.Діагностика мовлення дітей раннього, дошкільного і шкільного віку.
- 25.Теорії інтелекту в закордонній і вітчизняній психології.
- 26.Етапи розвитку уваги у дітей.
- 27.Психологія творчого мислення.
- 28.Поняття інтелекту, тести на коефіцієнт інтелекту.
- 29.Фактори, які впливають на формування образів.
- 30.Вплив мислення на сприймання.
- 31.Індивідуальні особливості та порушення пам'яті.
- 32.Вплив уяви на стани організму.
- 33.Стреси в житті людини: причини виникнення і шляхи подолання.
- 34.Основні напрямки та шляхи розвитку волі.
- 35.Емоції та сучасне художнє мистецтво.
- 36.Поняття, ознаки та прояв волі у людини.
- 37.Теорії емоцій.
- 38.Порівняльний аналіз та синтез різних визначень особистості.
- 39.Проблема стійкості особистості.
- 40.Умови та фактори нормального та аномального розвитку особистості.
- 41.Класифікація та зміст сучасних теорій особистості.
- 42.Рівні неспання та увага.
- 43.Внутрі- та міжфункціональні зв'язки уваги.
- 44.Психофізіологічні дослідження та їх особливості.
- 45.Свідоме й несвідоме в пізнавальній діяльності.
- 46.Досвід експериментального формування уваги.

47. Психологічний час і пам'ять.
48. Теорії забування.
49. Основні підходи до виділення видів пам'яті.
50. Лабільна та стабільна фази пам'яті.
51. Модифікація мозкових стених під впливом зовнішньої стимуляції.
52. Проблема мозкової локалізації мнемічної функції.
53. Клінічні форми порушення пам'яті.
54. Загальна характеристика, проблеми розвитку та тренування пам'яті.
55. Проблема мовного мислення. Мислення та мовлення.
56. Проблема понять. Методи дослідження абстракції. Дослідження наукових та буденних понять.
57. Аналіз зовнішнього та егоцентричного мовлення. Полеміка Виготського і Піаже про егоцентричне мовлення.
58. Знакова діяльність як процес утворення і використання знаків під час знакового відображення і комунікації.
59. Історіогенез, філогенез, онтогенез.
60. Поняття розвитку, становлення, самотворення особистості.

Всі письмові завдання оформлюються на листах формату А-4

Приклад оформлення титульного аркуша

<p>Міністерство освіти і науки України Миколаївський національний аграрний університет</p> <p>Кафедра методики професійного навчання</p> <p>Творче завдання до практичного заняття №__</p> <p>Тема «____»</p>

Виконав (ла):
студент (ка) групи __
ПІБ

Перевірила:
ст.викладач Гула Л.В.

Миколаїв
2024

Перелік рекомендованих літературних джерел та законодавчо-нормативних актів

Базова

1. Загальна психологія: Підручник для студентів вищ. навч. закладів /С.Д.Максименко, В.О.Соловієнко. – К.: МАУП, 2021. – 256с.
2. Загальна психологія: Навчальний посібник / О.Скрипченко, Л.Волинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: А.П.Н., 2022. – 436 с.
3. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: Підручник. – К.: КНУ ім. Т.Шевченка, 2020. – 304 с.
4. Кратний психологический словарь / Сост. Л.А.Карпенко; под. ред. А.В.Петровського, М.Г.Ярошевского. – Ростов-н/Д: Феникс, 2018. – 512 с.
5. М'ясоїд П.А. Загальна психологія. – К.: Вища школа, 2020. – 479 с.
6. М'ясоїд П.А. Задачі з курсу загальної психології. – К.: Вища школа, 2019. – 184 с.
7. Основи психології / За ред. О.В.Киричука, В.А.Роменця. – К.: Либідь, 2022. – 632 с.
8. Пашукова Т.І., Допіра А.І., Дьконов Г.В. Практикум із загальної психології / За ред. Т.І.Пашукової. – К.: Знання, 2020. – 204 с.
9. Психологія: Підручник / Ю.Л.Трофімов, В.В.Рибалка, П.А.Гончарук та ін. – К.: Либідь, 2019. – 558 с.

10. Психологія: Конспект лекцій для студентів / Мартинюк І.А., Полозенко О.В., Стахневич В.І. та ін. – К.: Вид. центр НАУ, 2019. – 80 с.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти
Рейтингова оцінка з дисципліни та схема поточного та підсумкового
контролю знань здобувачів вищої освіти

Приклад для заліку

Поточне тестування та самостійна робота															Сума
Змістов- ний модуль №1		Змістовий модуль № 2									Змістовий модуль №3				
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13	T14	T15	60-100
4-6	4-8	4-6	4-6	4-6	4-6	4-6	4-6	4-6	4-6	4-10	4-6	4-6	4-6	4-10	

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для заліку
90 – 100	A	зараховано
82-89	B	
74-81	C	
64-73	D	
60-63	E	
35-59	FX	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Список використаної літератури:

1. Буняк Н. А. Загальна психологія : лекції. Тернопіль : ТНТУ ім. І. Пулюя, 2017. 300 с.
2. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 388 с.
3. Загальна психологія. Теоретико-методологічні основи науки : навч. посіб. / О. В. Ловка та ін. ; за ред. О. В. Ловкої. Київ : КНЕУ, 2019. 392 с.
4. Колобич О. П. Загальна психологія : навч.-метод. посіб. Львів : Растр-7, 2018. 172 с.
5. Литвинчук О. В. Психологія : навч. посіб. Житомир : ЖДТУ, 2017. 261 с.
6. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : МАУП, 2020. 256 с.
7. Москалець В. П. Загальна психологія : підруч. Київ : Ліра-К, 2020. 564 с.
8. Панчук Н. П. Порівняльна психологія : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2019. 206 с.
9. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник. 4-е вид., випр. і допов. Київ : Каравела, 2020. 418 с.
10. Резван О. О., Моргунова Н. С., Кір'янова О. В. Практикум із психології : навч. посіб. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 157 с.
11. Савчин М. В. Загальна психологія : навч. посіб. 3-е вид. Київ : ВЦ «Академія», 2020. 344 с.

Навчальне видання

ПСИХОЛОГІЯ

Методичні рекомендації

Укладач: **Горбунова** Каріне Маркарівна

Гула Лариса Вікторівна

Формат 60 x 84 1/16. Умовн. друк. арк. 2,6.

Тираж 20 прим. Зам. №.....

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету.
54010 м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4490
від 20.02.2013р.

